

(Muhammed b. İshâq en-Nedîm'in el-Fihrist Kitabı'ndan)

YEDİNCİ MAQÂLE

ÜÇÜNCÜ FEN

(*Qadîm Tabiplerin ve Son Dönem Hekimlerinin Haberleri
ve Yazdıkları Kitapların İsimleri Hakkındadır*)

Çeviri: Doç. Dr. Mehmet YOLCU

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

ÜÇÜNCÜ FEN

*Bu Fen, Tıbbın Başlangıcı, Qadîmlerden ve Yenilerden Tabiplik Yapanların
Haberleri, Kitaplarının İsimleri, Naqilleri (uyarlama, çeviri) ve Tefsirleri
Hakkındadır*

Tıbbın Başlangıcı

Muhammed b. İshâq dedi ki: Tıbbın kim tarafından keşfedilginde ve ilk hekimlerin kimler oldukları konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu bağlamda İshâq b. Huneyn “Târîh”inde¹ der ki:

Bazı insanlar tıbbı keşfedenlerin Mısırlılar olduğunu söylerler.² Bunun sebebi ise Mısırlı bir kadın vardı. Aşırı üzüntülü ve kederliydi. Sinir krizleri geçiriyor ve sürekli diş etleri ağrıyordu. Bununla beraber o, midesinden de rahatsızdı. Göğsü ise zararlı karışımlarla doluydu. Bir de adet (ay hali) görmüyordu. Canı râsen³ çekti. O da râsen yedi, bütün

Makale Gönderim Tarihi: 10.02.2015, Kabul Tarihi: 17.03.2015

¹ Müellifimiz en-Nedîm tıbbın başlangıcıyla ilgili olan bu Fenni yazarken 298/911'de vefat eden İshâq b. Huneyn'in 290/903'de telif ettiği “*Târîhu'l-Etubbâ' we'l-Felâsife*” adlı kitabında kaydettiklerine dayanmıştır. Müellifin bu kitabı İslâm dünyasında tabiplerin ve felsefecilerin biyografilerine tahsis edilmiş ilk eser sayılmıştır. Bu eserin bir el yazması İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesinin Hekimoğlu Ali Paşa Bölümünde 691 numaralı mecmua içinde muhafaza edilmektedir. Franz Rosenthal bu kitap hakkında ilk olarak Oriens 7 (1954) dergisinde bir maqâle yayınlamıştır (ss. 55-80). Ayrıca İbn Culcul el-Endelusi'nin “*Tabaqâtu'l-Etubbâ' we'l-Hukemâ*” (Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985) adlı eserinin tahqîqli ikinci baskısının Zeyl'inde de bu konuda malumat vardır. Bkz. F. W. Zimmermann, “*The Chronology of İshâq ibn Hunayn Târîhu'l-Etubbâ*”, Arabica 21 (1974), ss. 324-330.

² Bkz. İshâq b. Huneyn, *Târîhu'l-Etubbâ' we'l-Felâsife*, s. 150.

³ *Râsen* [الراسن]: Güzel kokulu bir bitkidir. Farsçadır. *Şam zencefilî* diye bilinir. Arapça asıl adı *qanes'tir* [القنس]. Tüm ağrılara ve soğuk acılara, melankoli, sırt ve eklem ağrılarına iyi gelir. Temizleyici, sevindirici ve

hastalıklarından kurtuldu. Bunun üzerine onun bütün hastalıkları iyileşti ve normal sağlığına kavuştu. Bundan sonra onun şikâyetlerine sahip olan herkes onu [*râsen*] kullandı ve onun sayesinde iyileşti. İnsanlar ayrıca onu başka ağrılar için de kullandı.⁴

Başkaları ise şöyle dediler: *Hirmis* (Hermes) çeşitli sanatları felsefe ve tıbbi ortaya çıkarmıştır. Yani tıp da onun buluşlarından biridir.

Bazısı ise: Onları ilk keşfeden Qû (Kos) -buna Qûlûs⁵ da denir- halkıdır, demiştir. (ilk olarak) tıp ilmini keşfeden halktır, demektedir. Onlar kralın hanımında⁶ (kraliçede) bulunan bir hastalığı tedavi etmek için ebesinin yaptığı ilaçlardan hareketle onaylıyorlardı.⁷

Kimisi de şöyle der: (Sanatları ilk keşfedenler) sihirbazlardır.

Kimisi de: Babil halkıdır, der.

Bir başkası: Perslerdir, demektedir.

Kimisi ise: Hintlilerdir, der.

Yemenlilerdir, diyenler de vardır.

Ayrıca Seqâlibe⁸ halkı diyenler de vardır.

Tıp Konusunda İlk Konuşanlar Hakkında

Yahyâ en-Nahwî, “Târîh”inde kaydedildiğine göre Câlînûs’un zamanına kadar tıptan ilk söz edenler sekiz kişidir ve bunlar sırasıyla şunlardır:

I. Esqilibyûs (*Aesculapius*); Gûrûs (*Hürüs*); Mînus⁹ (*Minus*); Birmânîdis (*Parmenides*); Tabîp Felâtun (*Platon*); II. Esqilibyûs (*Aesculapius*); Gönüllerin Sultanı II. Buqrât (*Hippokrates*) ve Câlînûs (*Galen*); manası sükûnete (gönül huzuruna) eren demektir.¹⁰

yumuşatıcıdır. Bal ile beraber kalbi ve mideyi sağlamlaştırır. Nezle ve nefes darlığına iyi gelir. Öfkeyi dindirir ve birçok hastalığı uzaklaştırır. Bkz. el-Feyrûzâbâdî, *el-Qâmûsu'l-Muhît*, s. 732.

⁴ İshâq b. Huneyn, *Târîhu'l-Etubbâ' we'l-Felâsife*, s. 151; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ'*, s. 92 (en-Nedîm'den naklen); İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 5.

⁵ [قو] (*Kos*): Hâlikernâsûs Körfezi yakınında bulunan, uzunluğu 25 mil ve çevresi ise yaklaşık 74 mil olan bir yarım adadır. En meşhur adamları Ebuqrât, Ressam Apelles, şair Philatas'tır. Belki de Theocritus da oralıdır. Bkz. Abdurrahmân Bedewî, *Sıwânu'l-Hikme li-Ebî Suleymân el-Mantuqî*, s. 100.

⁶ Asıl Nüşhada ve İshâq b. Huneyn'de [لامرأة] yerine [للمرأة] kelimesi yer alır.

⁷ İshâq b. Huneyn'in ifadesi: “Kraliçede bulunan bir hastalığı tedavi etmek için yaptığı ilaçlar” şeklindedir.

⁸ *Saqâlibe* [الصقالبة]: Slavlar. Kızıl derili, saçları sarılıktan kızıla/beyaza çalan bir kavimdir. Ülkeleri Hazar ile Bizans sınırlarında bulunan İstanbul ile Bulgar diyarı arasında kuzeyde yer alan, seninin altı ayı kar altında kalan soğuk iklime sahiptir. Bkz. Qalqaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, V, 396; İshâq b. Huneyn, *Târîhu'l-Etubbâ' we'l-Felâsife*, s. 150; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ'*, s. 92 (en-Nedîm'den naklen); İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 4-5; Yâqût, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 405.

⁹ Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Sıwânu'l-Hikme*'de (s. 100) bu kelimeyi [Menîs] şeklinde kaydetmiştir.

¹⁰ Krş. el-Mubeşşir b. Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem*, s. 288; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 22.

Yahyâ [en-Nahwî] dedi ki: I. Esqilibyûs'un (*Aesculapius*) ortaya çıkış zamanından Câlînûs'un (*Galen*) ölümüne kadar geçen yılların sayısı beş bin beş yüz altmıştır (5560).¹¹ Bu zaman sürecinde söz konusu sekiz öncü doktorun her biri arasında zaman aralıkları vardır.¹²

Bu aralıklarda yetişen tabiplere¹³ gelince, I. Esqilibyûs (*Aesculapius*) ile Gûrûs (*Hürûs*) arasında¹⁴ yaşayan tabipler şunlardır: Sûrundûs (*Sûranidûs*), Mânyûs (*Mâniyûs*), Sâwnâs (*Sâwiyâs*), Misniyâwus (*Mssaniyâwûs*), I. Sufrudûs (*Suqridûs*),¹⁵ İsfilûs (*Asfalûs*), Semerablus (*Samadibalus*), İftîmyâhus (*Aftimiyâkhuts*), Eflêtîmûn (*Aflatimûn*),¹⁶ Egânîs (*Aghâtuyys*),¹⁷ ve Hekim Ebîqûrus (*Abicûrus*).¹⁸

(Devamla) Dedi ki: Gûrûs (*Hürûs*) ve Mînus¹⁹ (*Minus*) arasında da bir zaman dilimi vardır. Bu dönemde yetişen tabipler²⁰ şunlardır: Efinûrus (*Afaynûrus*), II. Sifurîdûs (*Suqridûs*), Ahtîfûn (*Ahtifûn*), Esqûrîs (*Asqûris*), Werâwus (*Warrwûs*), Esqatîs (*Asfatus*), Mûtîmus (*Mütîmus*), Hekim I. Felâtun (*Platon*), I. Buqrât (*Hippokrates*).²¹

(Yine devamla) Dedi ki: Mînus²² (*Minus*) ve Birmânîdis (*Parmenides*) arasında da bir zaman dilimi vardır. Bu dönemde yetişen tabipler²³ ise şunlardır: Sîmânus, Sâwârus, Hawrâtîmus (*Hazatîmus*), Mûlûqus, Sûrânîdîqûs, Sâmûs, II. Mîsniyâwus (*Miqnawûs*), Fîtâflûn, Sûnâhus, Sûnanûs, Fâmânhus (*Mâmânîkhus*) ve Birmânîdis (*Parmenides*).²⁴

Sonra Birmânîdis (*Parmenides*) ile Tabîp Felâtun (*Platon*) arasındaki zaman diliminde bazı tabipler²⁵ ortaya çıktı. Bunlar İfren el-Afrâgîti, Sihilus (*Sijyus*), Anqulus, Fîlus, Agâfûtîmus, Eksîdûs ve Mîlisnus (*Milastus*).²⁶

I. Felâtun (*Platon*) ve II. Esqilibyûs (*Aesculapius*) arasındaki zaman diliminde yetişen tabipler²⁷ ise şunlardır: Mîlen el-Efrâgîti (*Nilus el-Afrâghiti*), Hekim Sâmeştîyûs

¹¹ İshâq b. Huneyn'e göre [beş yüz altmışaltı -566-] şeklindedir.

¹² Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Sıwânu'l-Hikme*, s. 100 (Yahyâ en-Nehwî'den naqlen); el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ'*, s. 92-93 (en-Nedîm'den naklen).

¹³ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılıdır.

¹⁴ Burada Asıl Nüshanın sol iç tarafında şöyle yazılıdır: [Karşılaştırıldı. Yirmi Altıncı Fasikülün sonu.]

¹⁵ Bu kişi belki de bilinmeyen "I. Sokrates"tir.

¹⁶ Bu, muhtemelen "Philotimus"tur.

¹⁷ İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 22. Kendisi bu ismi "Qalghimûs" diye yazmıştır.

¹⁸ Bu Yunanca isimdir. Meşhur bir filozof olmamasına rağmen "Epicurus" olabilir. Bkz. İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 22.

¹⁹ Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Sıwânu'l-Hikme*'de (s. 100) bu kelimeyi [Menîs] şeklinde kaydetmiştir.

²⁰ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılıdır.

²¹ İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 22.

²² Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Sıwânu'l-Hikme*'de (s. 100) bu kelimeyi [Menîs] şeklinde kaydetmiştir.

²³ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılıdır.

²⁴ İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 22.

²⁵ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılıdır.

²⁶ İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ'*, I, 23.

(Themistius), Büyük Andromachus, Aflâğûrus,²⁸ Mâhâlis (Makhâlus), Nustas (Nastus), Minîfûrus (Mendorus), Gâlus,²⁹ Mârâtînâs, Hekim Efruqlus (Afraqlis),³⁰ Tabip Fûsâğûrus, Mâhînus (Malkhis), Fustas (Fastus), Gâlûs, Mâzâmûmûs (Madhamumus).³¹

İshâq b. Huneyn dedi ki: Bu dönemde hatırı sayılır filozoflar da yetişmiştir. Bunlar da Bûsâgûrus (*Pythagoras*), Dîwoqlîs (*Diocles*), Bârûn, Enbâduqlus (*Empedocles*), Uqlîdis (*Aqlidus*), Tîmânânâwus (*Timâ Yâtaüs*), Enkisîmânus (*Anaximenes*), Sâwarî, Nâlusus (*Thales*) ve hocası Esqilibyûs (*Aesculapius*) ile birlikte Buqrât'a (*Hippocrates*) bağlanan Dîmuqrâtis'tir (*Democritus*).

(Yine o) Dedi ki: Yunan şairler arasında³² Umîrûs (*Amyrüs*), Fuliqlusn (*Filaclis*) ve Hârîs (Mârîs)³³ yer almıştır.³⁴

Muhammed b. İshâq [en-Nedim] dedi ki: Tasnif ettikleri bize ulaşmamış ve bildiklerimizin dışında herhangi bir kitabı Arapça olarak ortaya konmamış olan birtakım tabipten de bahsettik. Öncelikle kitapları bize ulaşmış ve Arapçaya aktarılmış olan müellif tabiplerden başlayacağız. Şimdi tabiplerin başı olan Buqrât (*Hippocrates*) ile söze başlıyoruz.

Buqrât (Hippocrates)

Tâ [ت] ile de Söylenir³⁵

O, II. Esqilibyûs'un (*Aesculapius*) öğrencilerinden Buqrât b. İrâqlîs'dir (*Heraclides*). O, İrâqlîs'in (*Heraclides*) oğlu, II. Esqilibyûs'un (*Aesculapius*) öğrencilerinden birisi olan Buqrât'tır (*Hippocrates*). Esqilibyûs (*Aesculapius*) öldüğünde, arkasında üç öğrenci bıraktı. Bunlar da Mâgârînes (Mâghatius), Warhus (Wârakhus) ve Buqrât (*Hippocrates*) idi. Mâgârînes (*Mâghatius*) ve Warhus (*Wârakhus*) öldüklerinde, reislik Buqrât'a (*Hippocrates*) kaldı.

Yahyâ en-Nahwî dedi ki: Buqrât (*Hippocrates*)³⁶ kendi zamanının eşsiz, kamil, faziletli, mübeyyin, örnek teşkil edecek şekilde diğer şeyleri öğreten, tabip ve filozof bir

²⁷ Asıl Nüshada ve Leiden Nüshasında [الأطباء] yerine [الطب] yazılıdır.

²⁸ Bu kişi "Philagrius" da olabilir.

²⁹ Bu isim Yunanca'da "Gallus" ya da "Gellius" olabilir. Aşağıda da tekrar ediliyor; hatalı istinsaktan kaynaklanmış olabilir.

³⁰ İbn Ebû Usabi'a, I, 23. Bu ismin muhtemelen "Hierocles" olduğunu beyan etmektedir.

³¹ İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ', I, 23.

³² Paranteze alınan bu ibare yeni bir hat ile Asıl Nüshaya eklenmiştir.

³³ Tüm Nüshalarda [Hârîs] yerine [Mârîs] kelimesi yazılmıştır.

³⁴ Bu kişilerin "Homerus", "Philoclus" ve "Horace" oldukları düşünülmektedir. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 270.

³⁵ Arapça "Hipokrat" yazılırken genelde kalın biçimde telaffuz edilen [الطاء] (Tâ) harfî kullanılır (بقراط). Müellif, bu kelimenin kimi zaman ince sesli olan [التاء] (Tâ) ile de (بقرات) şeklinde yazılıp okunduğuna işaret etmiştir.

şahsiyeti idi. İş onunla o noktaya geldi ki, insanlar adeta ona tapıyorlardı. Onun hayat hikayesi uzundu. Karalayana söz bırakmayacak şekilde kıyas sanatını ve deneysel bilimi tahkim edip müthiş biçimde güçlendirdi.

Yabancılara tıbbi öğretenlerin ilki odur. Onları kendi evladı gibi görürdü. Tıbbın dünyada yitip gitmesi endişesini bertaraf etmek için böyle davranmıştı. Bunu kendisi yabancı tabiplere yönelik yeminini anlattığı kitabında bu ilmi kendilerine öğretmesinin temel saikini açıklarken beyan etmiştir.³⁷

Yahyâ'nın Sözleri Dışında Kalan

Bazı Qadîm Tarihlerde Yer Alan Kimi Beyanlar

Buqrât (*Hippocrates*), Behmen b. Erdeşîr döneminde yaşamıştır. Behmen hastalanmıştı. Buqrât'ın yaşadığı beldenin halkına haber gönderdi. Onu davet ediyordu. Ancak onlar bundan kaçındılar ve “eğer Buqrât bizim şehrimizden çıkıp giderse biz de onunla birlikte çıkarız ve onunla savaşırız”, dediler. Bu nedenle Behmen onlara acıdı ve onun onlarla kalmasını kabul etti.

Buqrât, Buht Nassar için (*Nebuchadnezzar*) doksan dokuz senesinde ortaya çıktı. Bu Behmen'in Hükümdarlığının on dördüncü senesiydi.³⁸

Tekrar Yahyâ'nın Sözlerine Dönüyoruz

Buqrât, tıbbın ilk kâşifi olan Esqilibyûs'tan (*Aesculapius*) sonra gelen Sekizlerin, yedincisidir. Câlînûs (*Galen*) ise sekizincisidir. Reislik ona gelmiştir. Câlînûs onunla karşılaşmamıştır. Aksine aralarında altı yüz (600) sene ve altmış beş (65) sene vardır.³⁹

³⁶ *Hippocrates* [بقراط]: Hipokrat diye bilinir. Qadîm dünyanın en ünlü tabibidir. Milattan önce 460-375 yıllarında yaşamıştır. Onun isminin yanında “Büyük”, “Bilge”, “İlâhî” gibi takdir sıfatlarından biri zikredilir. Öldüğü sene konusunda ihtilaf edilse de tercih edilen görüşe göre milattan önce 375'te vefat etmiştir. Onun biyografisi için bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etîbbâ we'l-Hukemâ*, 16-20; Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Stwânu'l-Hikme*, s. 207-214; Sâ'îd el-Endelusî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 177-178; el-Mubeşşir b. Fâtik, *Muhtârû'l-Hikem*, s. 44-52; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 90-95; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 24-34; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 50-51. Eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 196-202. Fuad Sezgin de, *İslâm Tıbbın Gelişimi* dizisi içinde “*Nusûs we Dirâsât Hawle Buqrât 'İnde'l-'Arab*” kitabıyla Hipokrat hakkında yazılmış bulunan müellefatı bir araya getirmiştir. Bu eser Frankfurt'ta 1996 senesinde neşredilmiştir.

³⁷ Bkz. İshâq b. Huneyn, *Târîh el-Etîbbâ we'l-Hukemâ*, s. 154.

³⁸ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 93 (en-Nedîm'den naqlen).

³⁹ Biz çeviride usul olarak ibareleri teqabuliyet ilkesine uygun biçimde çevirmeyi esas aldık. Bu ibare çok rahat olarak “altı yüz altmış beş sene” diye çevrilebilirdi. Ama Arapçada bu şekilde söylemek de varken müellif ibareyi yukarıda çevirisini verdiğimiz şekilde ifade ettiğinden biz de ifadeyi onun verdiği şekilde çevirdik.

Yahyâ dedi ki: Buqrât (*Hippocrates*) doksan beş yıl yaşadı. On altı yılı çocuk ve öğrenci olarak, yetmiş yedi senesini de âlim ve muallim olarak geçirdi.⁴⁰

Buqrât (*Hippocrates*) öldüğünde, ardında kendi neslinden üç çocuk bıraktı. Onlar da Nâsâwus⁴¹ (*Thessalus*), Derâfun (*Dracon*) ve kızı Mâyâ Ersiyâ (*Panacea*) idiler.⁴² Kızı oğullarından daha yetenekliydi. Torunları arasında Nâsâwus'un⁴³ oğlu Buqrât ve Derâfun'un oğlu Buqrât da vardır.

İshâq'ın (b. Huneyn) el yazısıyla kaydedildiğine göre, Buqrât doksan sene yaşamıştır.⁴⁴

Buqrât'ın (Hippocrates) Ailesinden Olan Öğrencileri ve Başkaları

Lâzan (Lâdhan),⁴⁵ Masercis (Mâsarju),⁴⁶ Sawrî (Sâwarî),⁴⁷ Meksânûs,⁴⁸ Fulûs;⁴⁹ bu onun en saygın (seçkin) öğrencisidir. Mânîsun, Estâs (İstâth),⁵⁰ Gûrus (Ghûrus),⁵¹ Sinbilyâyûs (Sinbliqiyûs)⁵² ve Sâsâlus (Thâthâlus).⁵³

Buqrât'ın (Hippocrates) Kitaplarını Ondan Sonra Yorumlayanlar, Câlnûs (Galen) Zamanına Kadar

Simbilyâyûs (Simplicius), Sîtânus (*Antyllus*),⁵⁴ I. Dîsqûrûdus (*Dioscorides*), Filistinli Tîmâus,⁵⁵ Mântiyâs (*Mantias*), kıyasçı II. İrestarâtus⁵⁶ (*Erasistratus*), Blâdyûs (*Palladius*); onun yorumu bölümlerle ilgilidir, Câlnûs (*Galen*).

⁴⁰ İshâq b. Huneyn, *Târîh el-Etibbâ ve 'l-Hukemâ*, s. 153; el-Qıftî, *Târîhu 'l-Hukemâ*, s. 93.

⁴¹ Bu isim, el-Mubeşşir b. Fâtik tarafından [Tâsâlûs] şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. *Muhtârû 'l-Hikem*, s. 44-52.

⁴² MS I934 kızının ismini [Mânâ-Arsiyâ] olarak verir, fakat [m], [b] veya [p] ile karışabilir.

⁴³ Bu isim, "el-Mubeşşir b. Fâtik" tarafından [Tâsâlûs] şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. *Muhtârû 'l-Hikem*, s. 44-52.

⁴⁴ el-Qıftî, *Târîhu 'l-Hukemâ*, s. 94.

⁴⁵ Bu isimlerin çevirisi tahmine dayanır. [Lâdhan], Yunan ismini çağrıştırmamaktadır.

⁴⁶ "Ra's al-'Ayn" şehrinin muhtemelen sonraki, *Masarjawayh* ve *Sergius*, yönetimi.

⁴⁷ Bu [Severus] da olabilir.

⁴⁸ el-Qıftî, *Târîhu 'l-Hukemâ*, s. 94.

⁴⁹ Dodge: Bu [Herophilus] veya [Paulus], "Aegineta"nın tahrif olmuş halidir, der.

⁵⁰ Önceki isim [Herophilus] ise bu da onun genç çalışma arkadaşı *Erasistratos* olabilir.

⁵¹ Bu muhtemelen [Praxagoras] denen kişidir.

⁵² Bu kişinin [Simplicius] olduğu kuvvetle muhtemeldir.

⁵³ el-Qıftî, *Târîhu 'l-Hukemâ*, s. 94.

Buqrât'ın (Hippocrates) Kitaplarının İsimleri ve Naqilleri ile Arap Diliyle Mevcut Olan Şerhleri ve Yorumları

Câlînûs'un (Galen) Yazdığı Açıklamalar

'Ahd Buqrât bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Yemin) kitabı. Huneyn [b. İshaq] onu Süryaniceye tercüme etmiş ve kendisinden de bir şeyler ilave etmiştir. Ayrıca Hubeyş ile 'Îsâ b. Yahyâ da onu Arapçaya tercüme etmiştir. Bir maqâledir.

el-Fusûl bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Aforizmalar) kitabı.⁵⁷ Huneyn, onu Muhammed b. Mûsâ için Arapçaya tercüme etmiştir. Yedi maqâledir.

Taqdimetu'l-Ma'rife bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat Bilgiye Giriş) kitabı: Kitabın aslını Huneyn Arapçaya tercüme etmiştir. Sonra 'Îsâ [b. Yahyâ b. İbrâhîm] ise yorumunu Arapçaya tercüme etmiştir.

el-Emrâdu'l-Hâdde bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Kronik Hastalıklar) kitabı: O (kitap) beş Maqâledir. İsa b. Yahya'nın [b. İbrahim] Arapçaya tercüme ettiği ise üç maqâledir.

el-Kers bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Kırıklık-Çatlaklık) kitabı: Huneyn, Muhammed b. Musâ için onun dört makalesini Arapçaya tercüme etmiştir.

İbidimyâ (Hipokrat'ın Akut Hastalıklar) kitabı: Câlînûs onu açıklamıştır. İlkini üç maqâlede, ikincisini de üç maqâlede, üçüncüsünü altı maqâlede açıklamıştır. Dördüncü, beşinci ve yedinci kısmını ise Câlînûs açıklamamıştır. Altıncısını ise sekiz maqâlede açıklamıştır. Bunu 'Îsâ b. Yahyâ [b. İbrâhîm] Arapçaya tefsir etmiştir (açıklamıştır).

el-Ahlât bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Karışımlar -Vücut Salgıları) kitabı: Üç maqâledir. 'Îsâ b. Yahyâ [b. İbrâhîm] onu Ahmed b. Musâ için Arapçaya aktarmıştır.

Kitâbu Qâtîtyûn bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Tıbbî Tedavi Kitâbı): Üç maqâledir. Huneyn, onu, Muhammed b. Mûsâ için Arapçaya çevirmiştir.

el-Mâu we'l-Hewâu bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın Su ve Hava) kitabı: Üç maqâledir. Huneyn onun aslını Arapçaya tercüme etmiştir. Hubeyş b. el-Hasan ise onun yorumunu Arapçaya tercüme etmiştir.

⁵⁴ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94 I. 7, Nastas der, s. 337. Bu adamı 10. yy Mısırlı bir Hıristiyan olarak tanımlar. İbn Ebû Usaybi'a, I, 23, 27. Bu isimden "Qadîm Hekimler" bölümünde bahseder. [*Antyllus*] bir tahmindir.

⁵⁵ el-Fihrist I, 34; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 20; ve el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94. İsmi "Timaeus" şeklinde verir, ama muhtemelen hatalıdır, *Timotheus Gazaesus* kast edilir.

⁵⁶ *Erasistratus*: Milattan önce 310-250 yılları arasında yaşamıştır. Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 22, 75, 93, 95, 97-98, 102; F. Sezgin, *GAS*, III, 53-54.

⁵⁷ Bu eser, "Aphorismi" adıyla bilinir.

Tabî'atu'l-İnsân bi Tefsîri Câlînûs (Câlînûs'un Yorumuyla Hipokrat'ın İnsanın Doğası) kitabı: Üç maqâledir. Huneyn onun aslını Arapçaya tefsir (tercüme) etmiştir. İsa b. Yahya [b. İbrahim] ise onun yorumunu Arapçaya tercüme etmiştir.⁵⁸

Ercîcânus⁵⁹ (Archigenes)

Câlînûs'tan öncedir. Kitaplarında ondan (Câlînûs'tan) bahsetmiştir. Onu ele almış ve onun hakkında gelmiştir.⁶⁰

Onun bazı kitapları: “*Tabî'atu'l-İnsân*” Kitabı.⁶¹

Câlînûs (Galen)⁶²

Câlînûs,⁶³ Buqrât'ın vefatından altı yüz altmış beş (665) sene sonra ortaya çıkmıştır. Asrında riyaset ona gelmişti. İlki tıbbın kaşifi Esqilebyûs (*Aesculapius*) olan reislerin sekizincisidir.

Câlînûs'un hocası ise, Ermînis (Arminus) er-Rûmî idi.⁶⁴ Eglûqun (*Glaucus*)'dan da (tıbbi) almıştır. Kendisinden ona gönderilmiş bazı maqâleleri vardır. Kendisi ile onun arasında birtakım münazaralar (polemikler) da olmuştur.

Câlînûs, “Ahlak” ile ilgili kitabının birinci maqâlesinde vefadan bahsetmiştir. Burada konuyu enine boyuna çok güzel incelemiştir. Burada efendileri ele geçirilmekle zor duruma düşen ve sıkıntılara razı olan bir qawmin başından geçenleri anlatmıştır. Onlardan

⁵⁸ Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 94-95; F. Sezgin, *GAS*, III, 23-24. Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâtî't-Tıbbî'l-İslâmî*, s. 2-11; Manfred Ulmann, *Die Medizin im İslam*, Leiden 1970.

⁵⁹ Leiden Nüshasında [Ercîcânus] şeklinde yazılıdır.

⁶⁰ *Archigenes* [أرجينيس]: Philippos'un oğlu, Egâsinûs'un öğrencisidir. İmparator Trajan'ın hükümdarlığı döneminde Roma'da tıp ile uğraşmıştır. Miladi 98-117 yılları arasında bu işle meşgul olmaya devam etmiştir. Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 73-74.

⁶¹ Bu kitabın adı el-Qıftî'den alındı.

⁶² *Claudius Galenus* [جالينوس] : Miladi 130 civarında Burgâmus'da (Misnâ'da) doğmuştur. 200 yıllarında vefat etmiştir. Bazı tarihçiler onun 218 senesinde vefat ettiğini kaydederler.

⁶³ Câlînûs'un biyografisi için bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 41-50; Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Siwânu'l-Hikme*, s. 264-376; el-Mubeşşir b. Fâtik, *Muhtâru'l-Hikem*, s. 288-296; Sâ'id el-Endelûsî, *et-Târîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 178; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 122-132; İbn Ebû Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, I, 71- 103; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 72-73; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 274-290. Fuad Sezgin, Câlînûs ile ilgili yazılı araştırmaları *Câlînûs fi'l-Felsefeti'l-'Arabiyye* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Bu eser İslam *Felsefesi Dizisi 100* içinde Frankfurt'ta 2000 senesinde neşredilmiştir. Bu incelemeler ayrıca *Nusûs we Dirâsât Hawle Câlînûs 'İnde'l-'Arab 1-4* adını taşıyan eserinde *İslam Tıbbi Dizisi 18-21* içinde de Frankfurt'ta 1996 senesinde yayınlanmıştır.

⁶⁴ Bu, Galen felsefesini öğretmiş olan, *Albinus* olabilir. [L] harfinin bir kısmı kâğıtta kesilmiş olup bu [R] gibi duruyor olabilir. İsim aynı zamanda, Galen'le birlikte tıp liderlerinden biri olan, *Artaeos* da olabilir.

efendilerinin kötü yönlerini ve ayıplarını itiraf edip ifşa etmeleri istenmiş, onlar ise bundan kaçınmışlardır. Bu yüzden de büyük sıkıntılara sabretmişlerdir. Bu, İskender'in (taqwîmine göre) beş yüz on dört (514) senesinde olmuştur. Bu ise, Câlînûs'un durumu, zamanı ve yeri konusunda söylenenlerin en doğrusudur.⁶⁵

[Bu Konuda] Başka Bir Hikâye

Câlînûs, Mulûk-i Tawâif⁶⁶ döneminde Qubâz b. Şâbûr b. Eşğân iktidarı sırasında yaşamıştır. Câlînûs'un vefatından günümüze kadar geçen zaman süresi ise, Yahyâ en-Nahwî ve ondan sonra da İshâq b. Huneyn'in işaret ettiği hesaba göre dokuz yüz (900) senedir.

Câlînûs, hükümdarlar nezdinde önemli bir şahsiyetti. Onlar tarafından hüsn-ü kabul ile karşılanırdı. Çok ülke dolaşırdı. İnsanların maslahatları için başvurulana biriydi. Yolculuklarının çoğu, Roma şehrineydi. Onun döneminde oranın hükümdarı cüzam hastalığına yakalanmıştı. Bu nedenle onu çokça yanına getirtirdi.

Câlînûs, Afrodisiaslı (*Asphradosius*) İskender ile çokça karşılaşırdı. İskender, başının büyüklüğünü (uzunluğunu) ima ederek ona "*Re'su'l-Bağl*" (katır başlı) laqabını takmıştır.

Câlînûs da Mulûk-i Tawâif döneminde vefat etmiştir. Onunla el-Mesîh [İsâ] arasında elli yedi (57) sene vardır. el-Mesîh ('aleyhi's-selâm), ondan daha öncedir.⁶⁷

⁶⁵ Bkz. el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 125 (en-Nedîm'den naqlen).

⁶⁶ *Mulûku't-Tawâif* [ملوك الطوائف] : Büyük İskender'in Pers imparatoru Dârâ'yı (Darius) hezimete uğratıp ülkesini valiler arasında paylaşmasından II. Pers İmparatorluğunu kuran Erdeşîr b. Bâbek'in hâkimiyeti eline geçirip ülkesini birleştirdiği zamana kadar iktidarda kalan "Beylikler Dönemi"nin hükümdarlarıdır. İskender, Dârâ'yı, büyük vaatlerde bulunduğu iki komutanına öldürtmüştür. İskender, onlara vaat ettiklerini verdikten sonra "siz bana da ihanet edersiniz" diyerek başlarını vurdurmuştur. Kendisiyle cesur ve akıllıca konuşan tüm büyük devlet ricalini öldürmek isteyen İskender, bunu yapmadan önce akıl hocası olan Aristo'ya sordu. Aristo, ona verdiği cevapta: "Onları öldürmek yeryüzünde fesat çıkarmak olur. Kendilerini öldürme, her birine babadan oğula geçecek ve öldüklerinde çocukları arasında paylaşılacak bölgeler ver. Onlar ülkeyi birbirlerinden bağımsız biçimde yönetsinler. Kimsenin kimseye gücü yetmesin ve hükmettikleri bölgeler gün geçtikçe çocukları arasında bölüşürüleceği için küçülsün" dedi. İskender de öyle yaptı. Bu Beylikler çeşitli kavim ve kültürden olan çok farklı Beyliklerdi. Bunlar Asur ve Acem topraklarını yöneten Pers, Nabat, Eşğân ve Arap Beyleri idi. Genel manada Mulûk-i Tawâif'in süresi ise 511 (veya 513) senedir. Bunlar iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Yunan hükümdarlarına bağlıydı. İskenderin milattan önce 332'de öldüğü düşünüldüğünde, bu Beyliklerin Erdeşîr b. Bâbek tarafından milattan sonra 181 senesinde ortadan kaldırıldıkları söylenebilir. Ancak Erdeşîr'in hükümdarlığı 226-240 seneleri arasında olduğu mülhaza edildiğinde bu tarihi yaklaşık 50 sene kadar daha ileriye götürmek gerektiği anlaşılır. Bkz. el-Mes'ûdî, *et-Tenbih we'l-işrâf*, s. 36, 37, 73; Qudâme b. Ca'fer, *el-Harâc we Sinâ'atu'l-Kitâbe*, s. 185, 456.

⁶⁷ Bkz. el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 125-126 (en-Nedîm'den naqlen).

Câlinûs'un Kitaplarının İsimleri, Naqilleri ve Şerhleri

Muhammed b. İshâq dedi ki: Huneyn'in bahtiyarlıklarından biri de, Hubeş b. el-Hasan el-A'sem ve 'İsâ b. Yahyâ ve diğerleri tarafından Arapçaya yapılan naqillerin, kendisine isnat edilmesidir.⁶⁸

Huneyn'in, Ali b. Yahyâ için tertip ettiği Câlinûs'un Kitaplarının Fihristi'ne baktığımızda,⁶⁹ Huneyn'in naqlettiklerinin çoğunluğunun Süryaniceye olduğunu görürüz. Çoğu zaman da başkasının naqlinden Arapça'ya ayarlardı veya (tesaffuh)⁷⁰ düzeltirdi.⁷¹

On Altı Kitabın Listesi

Doktorlar (Tıp Talebesi) Onları Sıra ile Art Arda Okurlar

- 1- *el-Firaq (Ayrımlar, Kategoriler)* : Huneyn'in naklidir, bir maqâledir.
- 2- *es-Sinâ'ah (Sanat/Meslek)*: Huneyn'in naklidir, bir maqâledir.
- 3- *Kitâb ilâ Tûsûn fi'n-Nabd (Tirones'e⁷² Nabız Hakkında)*. Hubeş'in naklidir.
- 4- *Kitâb ilâ Ağlûqun fi't-Teennî li Şifâi'l-Emrâd (Glaucus'a Hastalıkların Tedavisinde Sabır Hakkında)*. Huneyn'in naklidir, iki maqâledir.
- 5- *el-Maqâlâtu'l-Hams fi't-Teşrih⁷³ (Anatomi Hakkında Beş Maqâle)*: Huneyn'in naklidir.
- 6- *el-İstiqsât⁷⁴ (Ana Maddeler)*: Huneyn'in naklidir, bir maqâledir.
- 7- *el-Mizâc (Karakter)*: Huneyn'in naklidir, bir maqâledir.
- 8- *el-Quwâ't-Tabî'iyye (Doğal Yetiler)*: Huneyn'in naklidir, üç maqâledir.

⁶⁸ Yani, birçok kişi tarafından yapılan aktarımlar, incelemeler, çeviriler Huneyn'e nispet edilir ve ona mal edilirdi. Sanki bunların hepsini o yapmış gibi kabul edilirdi. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 301. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 125-126 (en-Nedîm'den naqlen).

⁶⁹ Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 291-292.

⁷⁰ *Tasaffuh* [التصفيح]: Bir metni yanlış okuma veya yanlış harekeleme şeklinde tahrif etme manasına gelir. Yani, Huneyn, başkası tarafından yapılan tercümelemlerin okuyuş ve hareke yanlışlarını düzeltirdi.

⁷¹ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 128-129 (en-Nedîm'den naqlen).

⁷² [Tussran] yüksek ihtimalle "Tirones"i kast eder.

⁷³ *Teşrih* [التشريح] : Bir sorunu veya konuyu ele alıp en ince noktalarına kadar gözden geçirerek anlatma; ameliyat, tıpta anatomi, halk dilinde iskelet veya kadavra üzerinde çalışma.

⁷⁴ *Estaqsât* [الاستقسات] : Yunanca bir kelimedir. Asıllar, kökler, ana maddeler anlamına gelir. Mürekkep varlıkların (hayvanlar, bitkiler ve madenler) hepsi bu ana maddelerden meydana gelir. Hayvanlar için ana maddeler hava, ateş, su ve topraktır. Canlılar için bunların sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilik olduğu tespit edilmiştir. Bu bakış açısından hastalıklar da Ahlât-ı Erbaa'ya bağlanmıştır. Onlar da balgam, kan, safrâ ve sevdâ'dır. Öklid bu ismi taşıyan bir kitap yazmış ve burada Hensesenin (Geometri, Mühendislik) esaslarını ele almıştır. Bkz. Ebû Bekr er-Râzî, *el-Hâwî fi't-Tib*, I, 165, 214, 349, 354.

9- *el-İlel we'l-Emrâd (Hastalıkların Sebepleri, Belirtileri)*: Hubeş'in⁷⁵ naklidir, altı maqâledir.

10- *Te'arrufu'l-İleli'l-A'dâi'l-Bâtine (İç Organ Hastalıklarını Tanıma)*: Hubeş'in naklidir, altı maqâledir.

11- *en-Nabdu'l-Kebîr (Büyük Nabız)*: Hubeş'in naklidir, on altı maqâledir. Dört Bölümdür. Huneyn de onun yalnız bir maqâlesini Arapçaya naqletmiştir.

12- *el-Hammâmât (Ateşli Hastalıklar)*. Huneyn'in naklidir, iki maqâledir.

13- *el-Buhrân (Buhrân: Hastalık Krizi)*. Huneyn'in naklidir, üç maqâledir.

14- *Eyyâmu'l-Buhrân (Buhran Günleri)*. Huneyn'in naklidir, üç maqâledir.

15- *Tedbîru'l-Esihhâ (Sağlık Önlemleri)*. Hubeş'in naklidir, altı maqâledir.

16- *Hiyletu'l-Bur' (İyileşmenin Çaresi)*. Hubeş onu Arapçaya naqletmiştir. Huneyn ise İlk Altısını düzeltmiştir. Kitap on dört maqâledir. Son Sekizini ise ondan önce Muhammed b. Musa düzeltmiştir.

[İşte bunlar art arda gelen On Altı kitaptır].⁷⁶

On Altı Kitabın Dışındaki Kitaplar

1- *et-Teşrihu'l-Kebîr (Büyük Anatomi) kitabı*: On beş maqâledir. Huneyn, Fihrist'inde onu Arapça'ya naqlendenin kim olduğunu belirtmemiştir. Ben onun Hubeş naqlini gördüm.

2- *İhtilâfu't-Teşrih (Anatomi Türleri)*. Hubeş'in Arapçaya naqlidir, iki maqâledir.

3- *Teşrihu'l-Hayewâni'l-Meyyit (Ölü Hayvanın Anatomisi)*: Hubeş'in Arapçaya naqlidir, bir maqâledir.

4- *Teşrihu'l-Hayewâni'l-Hayy (Canlı Hayvanın Anatomisi)*. Hubeş'in Arapçaya naqlidir, iki maqâledir.

5- *Fî 'İlm Buqrât bi't-Teşrih (Hipokrat'ın Anatomi Hakkındaki Bilgisi)*. Hubeş'in Arapçaya naqlidir, beş maqâledir.

6- *'İlm Aristûtâlîs fi't-Teşrih (Aristo'nun Anatomi Bilgisi)*: Hubeş'in Arapçaya naqlidir, üç maqâledir.

7- *Teşrihu'r-Rahim (Rahim Anatomisi)*: Hubeş'in Arapçaya naqlidir, bir maqâledir.

⁷⁵ Diğer Nüshalarda [Huneyn] yazılıdır.

⁷⁶ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 129 (en-Nedîm'den naqlen). Bunlar Tıp Eğitimi görmek isteyen öğrencilere okutulan kitaplardır. Bkz. el-Mubeşşir b. Fâtik, *Muhtârû'l-Hikem*, s. 289. Ayrıca Ali b. Rıdwân et-Tabîb'in, *el-Menâfi' fi Keyfiyeti Ta'lîm Sinâ'ati't-Tıbb* adlı eserinde açıkladığı görüşüne de bakılmalıdır. Bu görüş için bkz. İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûn el-Enbâ*, I, 106. Yine bkz. Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâti't-Tıbbi'l-İslâmî*, s. 170-177; *el-Fihrist (Eymen)*, II, 283-284. Birkaç sayfa sonra ondan bahsecilecek.

8- *Harekâtu's-Sadr we'r-Rieh (Göğüs ve Akciğerin Hareketleri)*: İstefan b. Besîl onu Arapçaya naqlletmiştir. Huneyn onun atlanan yerlerini düzeltmiştir. Üç maqâledir.

9- *'İlelu'n-Nefs (Solunumun Hastalıkları)*: İstefan b. Besîl'in Arapçaya naqlidir. Huneyn onun çocukları için düzeltmiştir. İki maqâledir.

10- *Kitâbu's-Sawt (Ses)*: Huneyn'in Abdulmelik ez-Zeyyât için Arapçaya naqlidir, dört maqâledir.

11- *Harekâtu'l-'Adal (Kasların Hareketi)*: İstefan'ın naqlidir. Huneyn ise onu düzeltmiştir. İki maqâledir.

12- *el-Hâce ilâ'n-Nabd (Nabza Duyulan İhtiyaç)*: Hubeysîn naqlidir, bir maqâledir.

13- *el-Hâce ilâ'n-Nefes (Solunuma Duyulan İhtiyaç)*: İstefan'ın naqlidir. Huneyn onun yarısını naqlletmiştir. Bir maqâledir.

14- *el-'Âdât (Alışkanlıklar)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.

15- *Ârâu Buqrât we Felâtun (Hipokrat ve Platon'un Düşünceleri)*: Hubeys'in Arapça'ya naqlidir, on maqâledir.

16- *el-Harekâu'l-Mechûle (Bilinmez Hareketler)*: Huneyn'in Arapça'ya naqlidir, bir maqâledir.

17- *el-İmtilâ (Fazlalık: Kan Çokluğu)*: İstefan onu tercüme etmiştir. Bir maqâledir.

18- *Menâfiu'l-'A'dâ' (Vücut Azalarının Faydaları)*: Hubeys'in naqlidir. Huneyn onun atlanan yerlerini düzeltmiştir. On yedi maqâledir.

19- *Efdalu'l-Hey'ât (Şekillerin En İyisi)*: Huneyn'in Süryanice ve Arapça'ya naqlidir. Bir maqâledir.

20- *Hısbu'l-Beden (Vücudun Verimliliği)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.

21- *Sû'u'l-Mizâci'l-Muhtelif (Farklı Karakterin Kötülüğü)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.

22- *el-Edwiyetu'l-Mufrede (Basit İlaçlar)*: Huneyn'in naqlidir, on bir maqâledir.

23- *el-Ewrâm (Tümörler)*: İbrâhîm b. es-Salt'ın tercümesidir, bir maqâledir.

24- *el-Menîy (Meni)*: Hubeys'in naqlidir, iki maqâledir.

25- *el-Mewlûd li-Seb'a Eşhur (Yedi Aylık Doğan Çocuk)*: Huneyn'in tercümesidir, bir maqâledir.

26- *el-Mirrâtu's-Sewdâ' (Siyah Safra)*: İstefan'ın naqlidir, bir maqâledir.

27- *Redâetu't-Teneffus (Solunum Yetmezliği)*: Huneyn çocukları için naqlletmiştir, üç maqâledir.

28- *Taqdimetu'l-Ma'rife (Öngörü: Prognoz)*:⁷⁷ İsa b. Yahya'ın naqlidir, bir maqâledir.

⁷⁷ *Prognoz*: Bir hastalığın seyri hakkındaki öngörü ve iyileşme imkânı olup olmadığını tahmin etme anlamında tıbbi bir terimdir.

- 29- *el-Fasd (Damar Kan Alımı)*: İsa b. Yahya'nın naqlidir. İstefan ve İsa'nın tercümesidir.
- 30- *ez-Zubûl (Zayıflama)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 31- *Sıfât li Sabiyyin Yasra' (Saralı bir Çocuğun Vasıfları)*: İbnu's-Salt'ın Süryanice ve Arapça'ya naqlidir, bir maqâledir.
- 32- *Quwâ el-Ağziye (Gıdaların Güçleri-Kalorileri-)*: Huneyn'in naqlidir, üç maqâledir.
- 33- *et-Tedbîru'l-Mulattaf (Hafifletici İlaçların Kullanımı)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 34- *el-Kîmûs (Kimüs)*:⁷⁸ Sâbit, Şemlî ve Hubeys'in Arapça'ya naqlidir, bir maqâledir.
- 35- *Ezkâr Aristirâtis fî Mudâwâte'l-Emrâd (Erassistratus'un Hastalıkların Tedavisine İlişkin Notları)*: İshâq b. Huneyn'in naqlidir.
- 36- *Tedbîr Buqrât li'l-Emrâdi'l-Hâdde (Akut Hastalıkların⁷⁹ Tedavisinde Hipokratın Metodu)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 37- *Tertîbu'l-Edwiye (İlaçların Türlerine Göre Düzenlenmesi)*: Hubeys el-A'sem'in naqlidir, on yedi maqâledir.
- 38- *el-Edwiyetu'l-Muqâbile li'l-Edwâ' (Antidot: Panzehir)*: İsa b. Yahya'nın naqlidir, iki maqâledir.
- 39- *et-Tiryâq ilâ Beysen (Beysene Tiryak⁸⁰)*: Yahyâ b. el-Batrîq'in naqlidir, bir maqâledir.
- 40- *Kitâb İlâ Serâsâyûlûs (Thrasylulus'a)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.
- 41- *er-Riyâda bi'l-Kureti's-Sağîra (Küçük Top ile Spor)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.
- 42- *er-Riyâda bi'l-Kureti's-Sağîra (Küçük Top ile Spor)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir. (Mükerrer).
- 43- *Fî Enne't-Tabîbe'l-Fâdil Feylesûfun (Üstün Tabibin Filozof Olduğu Hakkında)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 44- *Kutub Buqrât es-Sahîha (Hipokratın Otantik –Gerçek- Kitapları)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.
- 45- *el-Hass 'alâ Te'allumi't-Tıbb (Tıp Öğrenmeye Teşvik)*: Hubeys'in naqlidir, bir maqâledir.
- 46- *Mihnetu't-Tabîb (Tabibin Sınavı: Çilesi)*: Huneyn'in naqlidir, bir maqâledir.

⁷⁸ *Kîmûs* [كيموس]: Yemeklerin mide özsuuyuyla karıştıktan sonra aldığı bulamaç gibi durum; keymus.

⁷⁹ *Akut*: Tıp bilimlerinde bu terim, ya “hızlı başlayan” ya da “kısa süreli” hastalıkları, bazen de her iki durumu birden tanımlamak için kullanır.

⁸⁰ *Tiryâq* [الترياق]: Eczacılık ve tıp tarihinde bir dönem çok kullanılmış bir ilaç formu, bir karışım. Bunların 40-50 çeşidi olduğu söylenmektedir.

47- *Mâ Ya'teqiduhu Re'yen (Onun İnandığı Görüş)*: Sâbit'in naqlidir, bir maqâledir.

48- *el-Burhân (Kesin Kanıt)*: Bunu on beş maqâle olarak düzenlemiştir. Bundan mevcut olanlar:

49- *Ta'rîfu'l-Mer' 'Uyûbe Nefsih (Kişinin Kendi Kusurlarını Öğrenmesi)*: Tewemâ tercümesidir. Huneyn onu düzeltmiştir. Bir maqâledir.

50- *el-Ahlâq (Ahlâk)*: Hubeyş'in naqlidir, dört maqâledir.

51- *İntifâ'u'l-Ahyâr bi-A'dâihim (Seçkinlerin Kendi Düşmanlarından Faydalanmaları)*: Hubeyş'in naqlidir, bir maqâledir.

52- *Mâ Zekerehu Felâton fî Tîmâwus (Platon'un Timaeus Hakkında Kaydettikleri)*: Huneyn'in naqliyle Arapça'da bir maqale mevcuttur. İshâq da geri kalan üç maqâleyi çevirmiştir.

53- *Fî Enne Quwâ'n-Nefs Tâbi'atun li-Mizâci'l-Beden (Ruhun Gücü Bedenin Karakterine Bağlıdır)*: Hubeyş'in naqlidir, bir maqâledir.

54- *el-Muharriku'l-Ewwel lâ Yeteharrek (Muharrik-i Ewwel Hareket Etmez)*: Huneyn'in naqli, bir maqâledir. İsa b. Yahyâ ve İshâq'ın da naqli vardır.

55- *el-Madhal ilâ'l-Mantiq (Mantiğa Giriş)*: Hubeyş'in naqlidir, bir maqâledir.

56- *'Adeu'l-Meqâyîs (Önergelerin -Tasımların- Sayısı)*: İstefan b. Besîl ve İshâq, Ali b. Yahyâ⁸¹ için naqlenmiştir.

57- *Tefsîru's-Sânî min Kutub Aristâtâlîs (Aristo'nun Kitaplarının İkinci Açıklaması)*: İshâq (*****) Huneyn naqlidir, üç maqâledir.⁸²

Rûfus, Câlînûs'tan Öncedir

İfsus (Efes) şehrinde dir. Câlînûs'tan öncedir. Tıp sanatında öncü bir kişidir. Rûfisîler⁸³ içinde ondan daha üstünü yoktur.

Onun bazı kitapları:

1- *Tesmiyetu A'dâi'l-İnsân (İnsan Azalarının Adlandırılması)*; bir maqâledir.

2- *el-İlletu'l-Letî Ya'ridu Me'aha'l-Feza' mine'l-Mâ' (Su Korkusuna Yol Açan Hastalık)*; bir maqâledir.

⁸¹ el-Qiftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 129-132 (en-Nedîm'den naqlen). Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâtî't-Tıbbî'l-İslâmî*, s. 159--169; F. Sezgin, GAS, III, 68-140; Muhammed Zuheyr el-Bâbâ, *Câlînûs: Hayâtu Muellifâtuh, Mahtûtâtü'l-Arabîyye fî'l-Mektebe el-Wataniyye bi-Bârîs*, Ma'hedu'l-Mahtûtâtî'l-Arabîyye Dergisi, 1/31 (1978), s. 21-240.

⁸² Asıl Nüşhanın burasında on satırlık bir boşluk vardır.

⁸³ "Rufus Okulunun Talebeleri" Arapça'da "*el-Rûfusiyûn*" diye bilinirler.

- 3- *el-Yereqân we'l-Merâr (Sarılık ve Safra Kesesi)*; bir maqâledir.
- 4- *el-Emrâdu'l-Letî Ta'rid fi'l-Mefâsil (Eklemlerde Oluşan Hastalıklar)*; bir maqâledir.
- 5- *Tenqîsu'l-Lahm (Etin Azaltılması: Zayıflama)*: Bir maqâledir.
- 6- *Tedbîr men lâ Yahduruh Tabîb (Doktor Bulamayanın Yapması Gerekenler)*: İki maqâledir.
- 7- *ez-Zebha (Kesim: Boğaz Ağrısı)*: Bir maqâledir.
- 8- *Tıbbu Buqrât (Hipokrat'ın Tıbbı)*: Bir maqâledir.
- 9- *İsti'mâlu'ş-Şerâb (İçeceklerin Kullanılması)*: Bir maqâledir.
- 10- *İlâc el-Lewâtî lâ Yahbelne *(Hamile Kalmayanların Tedavisi)*: Bir maqâledir.
- 11- *Fî Wesâyâ Hıfzı's-Sıhha (Sağlığı Koruma Üzerine Tavsiyeler)*: Bir maqâledir.
- 12- *es-Sara' (Epilepsi: Sara Hastalığı)*: Bir maqâledir.
- 13- *et-Tiryâq (Tiryak: Bir Antidot Olarak Melas: Özel Karışımli İlaç)*: Bir maqâledir.
- 14- *el-Humma'r-Reb' (Dört Günde Bir Tekrarlanan Ateşli Hastalık)*: Bir maqâledir.
- 15- *el-Mirratu's-Sewdâ (Siyah Safra)*: İki maqâledir.
- 16- *Zâtu'l-Cunub we Zâti'r-Rieh (Plörezi ve Akciğer İltihabı)*: Bir maqâledir.
- 17- *et-Tedbîr (Önlem Alma: Tedavi)*: İki maqâledir.
- 18- *el-Bâh (Cinsel İlişki: Cimâ')*: Bir maqâledir.
- 19- *et-Tıbb (Tıp)*: Bir maqâledir.
- 20- *Fî'l-A'mâli'l-Letî Tu'mel fi'l-Bîmâristânât (Hastanelerde Yapılan İşlemler)*: Bir maqâledir.
- 21- *el-Leben (Süt)*: Bir maqâledir.
- 22- *el-Fırağ⁸⁴ (Kategoriler)*: Bir maqâledir.
- 23- *Fî'l-Ebkâr (Bakireler)*: Bir maqâledir.
- 24- *el-Betr (Cerrahide Bir Organın Kesilmesi)*: Bir maqâledir.
- 25- *Kitâb fi Tedbiri'l-Musâfir (Yolcunun Tedavisi)*: Bir maqâledir.
- 26- *Kitâb fi'l-Bahr (Helitosis: Ağız Kokusu)*: Bir maqâledir.
- 27- *Kitâb fi'l-Qay' (Kusma)*: Bir maqâledir.
- 28- *Kitâb fi'l-Edwiye el-Qâtile (Öldürücü İlaçlar)*: Bir maqâledir.
- 29- *İlelu'l-Kulâ we'l-Mesâne (Safra ve Böbrek Hastalıkları)*: Bir maqâledir.
- 30- *Hel Kesret Şurb ed-Dewâ' fi'l-Wulâyim Nâfi' (Ziyafetlerde Çok İlaç İçmek Faydalı mıdır?)*: Bir maqâledir.
- 31- *Kitâb fi'l-Ewrâmi's-Salbe (Sert Şişlikler)*: Bir maqâledir.

⁸⁴ Nüsha farkları da gözeticilerce kelimenin “el-Farq” (ayırım) şeklinde okunması da doğru sayılabilir.

- 32- *Kitâb fi'z-Zikr (Hafıza: Hatırlama)*: Bir maqâledir.
- 33- *Kitâb fi İllet Diyûnûsûs (Dionysus Hastalığı: Haz ile Acı Arasında Gidip Gelme)*: O iltihaptı. Bir maqâledir.
- 34- *el-Cirâhât (Yaralar)*: Bir maqâledir.
- 35- *Tedbîru 'ş-Şeyhûha (Yaşlılığın Tedavisi)*: Bir maqâledir.
- 36- *Wesâya 'l-Etibbâ (Tabiplerin Tavsiyeleri)*: Bir maqâledir.
- 37- *Kitâbu 'l-Haqq (Lâvman: Anüsten Çözücü Verme)*: Bir maqâledir.
- 38- *Kitâbu 'l-Wilâdet (Doğum)*: Bir maqâledir.
- 39- *Kitâb el-Hal' (Çıkık)*: Bir maqâledir.
- 40- *İhtibâsu 't-Tams (Hayız Kanını - veya Beraber Olmayı- Bekletme)*: Bir maqâledir.
- 41- *el-Emrâdu 'l-Muzmine 'alâ Re'y Buqrât (Hipokrata Göre Kronik Hastalıklar)*: Bir maqâledir.
- 42- *Kitâb fi Merâtibi 'l-Edwiye (İlaçların Mertebeleri -Çeşitleri, Dereceleri-)*: Bir maqâledir.⁸⁵ (*****).⁸⁶

Fîleğriyûs⁸⁷ (Philagrius)

İshâq b. Huneyn, bu kişiyi “Târîh el-Etibbâ”da (*Tabipler Tarihi*) zikretmemiştir. Onun ne zaman yaşadığı da bilinmemektedir.⁸⁸

Ben, ‘Amr b. el-Feth’in bir cüzün sonunda kaydettiklerinden gördüğüme göre onun bazı kitapları vardır:

- 1- *Îlâ men lâ Yahduruh Tabîb (Doktor Bulamayanlara)*: İki maqâledir.
- 2- *Weca 'u'n-Naqres (Romatizma Sızıcı: Acısı)*: Bir maqâledir.
- 3- *Kitâb el-Hasât (-Böbrek ve Mesâne İçindeki-Taşlar)*: Bir maqâledir.
- 4- *el-Mâu 'l-Aşfar (Sarı Su)*: Bir maqâledir.
- 5- *Wecâu 'l-Kebid (Karaciğer Sızısı: Acısı)*: Bir maqâledir.
- 6- *Kitâbu 'll-Qawlunc (Sırt Ağrısı)*: Bir maqâledir.
- 7- *Kitâb el-Bereqân (Sarılık)*: Bir maqâledir.
- 8- *Kitâb Hunnâqi 'r-Rahim (Rahmi Tıkayanlar)*: Bir maqâledir.
- 9- *'Irqu 'n-Nisâ⁸⁹ (Siyatik)⁹⁰*: Bir maqâledir.

⁸⁵ Bkz. İbn Enceb, *ed-Durru's-Semîn*, s. 289-290 (en-Nedîm'den naqlen); F. Sezgin, *GAS*, III, 64-68.

⁸⁶ Asıl Nüshanın burasında sayfanın geri kalan beş satırı boş bırakılmıştır. Bundan sonraki sayfanın ise, ilk sekiz satırı boş bırakılmıştır.

⁸⁷ Asıl Nüshada bu isim [فيلغريوس] şeklinde yazılmıştır.

⁸⁸ *Philagrius* [فيلغريوس]: Kendisi Câlînûs'tan sonra Ūrîbâsyûs'tan önce idi. Miladi üçüncü asırda yaşadığı düşünülmektedir. Ayrıca bkz. el-Qıfî, *Târîhu 'l-Hukemâ'*, s. 261.

10- *es-Seratân (Kanser)*: Bir maqâledir.

11- *San 'at Tiryâqi 'l-Milh (Tuz Antidotunun Yapımı)*: Bir maqâledir.

12- *'Addetu 'l-Kelbi 'l-Kelib (Kuduz⁹¹ Köpeğin Isırması)*: Bir maqâledir.

13- *'Alâmâtü 'l-Esqâm (Hastalıkların Belirtileri)*: Beş maqâledir.

14- *Kitâb fi 'l-Qawbâ' (Empetigo: İsilik)*: Bir maqâledir. Ebû'l-Hasan el-Harrânî onu naçletmiş ama tamamlamamıştır.

15- *Kitâb ilâ (*****) fîmâ Ya 'rid li 'l-Lesse we 'l-Esnân (Diş Etlerine ve Dişlere Dokunan Şeyler)*: Ebû'l-Hasan el-Harrânî onu naçletmiştir.⁹²

Ûrîsbâsyûs (Oribasius)

Câlînûs'tan (Galen) önce mi sonra mı yaşadığı bilinmemektedir. “*Târîhu 'l-et-Tıbâ*”da de ismi geçmemektedir.⁹³

Onun bazı kitapları:

1- *Kitâb ilabnih Estâs (Oğlu Eustathius 'a)*: Dokuz maqâledir. Huneyn'in naçlidir.

2- *Kitâb ilabnih Ewsâfis (Oğlu Eunapius 'a)*: Dört maqâledir. Huneyn'in naçlidir.

3- *Teşrihu 'l-Ahşâ (Bağırsak Anatomisi)*: Bir maqâledir.

4- *el-Edwiyetu 'l-Musta 'mele (Kullanılan İlaçlar)*: İstefan b. Besîl onu naçletmiştir.

5- *Kitâbu 's-Seb 'în (Yetmiş)*: Bir maqâledir. Huneyn ve İsa b. Yahya (b. İbrâhîm) onu Süryaniceye naçletmiştir.⁹⁴ (*****)⁹⁵

⁸⁹ Dil bilimciler bu kelimeyi en-Nesâ ya da 'Irqu'n-Nesâ şeklinde kullanmak gerektiğinde ihtilaf ederler. Eymen kelimeyi “عزق النساء” şeklinde zaptetmiştir [el-Fihrist (Eymen), II, 282]. Ama bu doğru değildir. Çünkü kelimenin “nisâ” (kadınlar) ile bir alakası yoktur. Bu vücutta bilinen bir sinirin adıdır. Bkz. İbn Sînâ, *el-Qânûn fi 't-Tıb*, I, 297; Ebu Bekr er-Râzî, *el-Hâwi fi 't-Tıb*, III, 452.

⁹⁰ *Siyatik*: Aslında bir sinire verilen isimdir. Belin alt kısmından çıkan 3-4 sinir kökünün birleşmesi sonrası oluşan bu sinir kalça arka bölümünde leğen kemiğinin içindeki delikten geçerek bacak arka yüzü boyunca ilerler ve diz çevresinde dallara ayrılarak bacağın kuvvetini, hissini ve refleksini yani tüm elektrliğini iletmiş olur. Bu siniri veya beldeki köklerini sıkıştıran veya geren ağrıya ağrıya yol açar. Buna “siyatik ağrısı” denir. Bunun en önemli sebebi beldeki kökleri sıkıştıran “bel fitiği”dir. Omur kaymaları, omurdaki dar kanal, tümörler, kistler, iltihaplar vb şeyler de benzer ağrıları oluşabilir. Hâsılı: *Tıpta belin, bacak ve kalçanın bağlı olduğu sinir kökünde oluşan hastalığın adı “siyatik”tir.*

⁹¹ Asıl Nüshada köpeğin sıfatı [الكالب] (kuduz) yer aldığı halde Flügel ve Wenrich onu görmezden gelmiştir. Bkz. *el-Fihrist (Flügel)*, s. 296.

⁹² F. Sezgin, *GAS*, III, 154-156.

⁹³ *Oribasius* [أوريباسيوس] : Miladi dördüncü asırda Bercamân'da (Bergama) yaşamıştır. Bkz. el-Qıfî, *Târîhu 'l-Hukemâ'*, s. 74.

⁹⁴ Bkz. F. Sezgin, *GAS*, III, 152-154.

⁹⁵ Asıl Nüshanın burasında yedi satırlık bir boşluk yer almıştır.

Qadîm Tabiplerden Bir Topluluğun İsimleri

Yazdıkları Azdır; Ne Zaman Yaşadıkları da Sağlıklı Biçimde Bilinmez

İstefan (*Stephenus*) Câsyûs (*Cassius*), Enqîlâvus (*Nicolans*) ve Mârînûs (*Marinüs*).

Bunlar İskenderiyelidirler. Onlar, Câlînûs'un (*Galen*) kitaplarını açıklayan, bir araya getiren, onları özetleyen, haklarında özlü biçimde tanıtım yapan, özellikle de Câlînûs'un *On Altı Kitabı* üzerinde çalışanlardandır.⁹⁶

Ewârus

O, Esqîlebyûs (*Aesculapius*) ile Gûrîs (Hûrus) arasındaki dönemde yaşamıştır.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-İlelu'l-Muhlike (Öldüren -Tehlikeli- Hastalıklar): Bir maqâledir.

Eflâtun⁹⁷, el-Keyy'in (Dağlama) [Kitabının] Sahibi

Söylenene göre o, Câlînûs'un (*Galen*) kendisinden (ders, deneyim, bilgi) aldığı kişilerden biridir.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

Kitâbu'l-Keyy (Dağlama: Yakma): Bir maqâledir. Kimin naçlettiği bilinmemektedir.⁹⁸

⁹⁶ Bunlar, İskenderiyeli Bilgeler kesimidir. Onlar için bkz. İshâq b. Huneyn, *Târîhu'l-Etibbâ ve'l-Felâsife*, s. 155; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, s. 51; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 71-72 (Büyükleri Enqîlâvus'un biyografisi içinde); İbn Ebu Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, I, 103-109. Bunlar İstefan (Stephanus), Câsyûs (Gessius), Enqîlâvus (Encilaus) ve Mârînûs (Marinus) idi. İbn Ebu Usaybi'a, el-Nuhtâr b. el-Hasan b. Butlân'a dayanarak bunlara Sawzusyûs, Felâzyûs ve Yahya en-Nahwî'yi de eklemiştir. Bu bilgiler, ellerine geçirdikleri qadîm kitaplara tutku ve taassupla bağlanmışlardır. Mesela onlar Câlînûs'un tüm kitaplarını kısaltıp özetlemişler ve onları cümleler, özlü sözler haline getirmişlerdir. Ama onların asıllarını değıştirmemişlerdir. Böylece onları ezberlemelerini ve kolay hatırlamalarını sağlamışlardır. Bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ ve'l-Hukemâ*, s. 51. Onlar, İskenderiye'de "Dâru'l-İlm"i düzenleyip "Tıp Dersleri Meclisleri"ni tertip ederek orada Câlînûs'un kitaplarını okutmuşlardır. Bu dört kişi, İskenderiye Tıbbının Sütunları mesabesinde. Tıpla ilgili mecmualar ve tefsirler yazarlar da onlardır. Enqîlâvus ise bunlar için kitaplar düzenleyen ve kendileri için onları ortaya koyan öncü konumundaydı. Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 71-72; İbn Ebu Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, I, 99-103, 104; F. Sezgin, GAS, III, 160-161. Huneyn b. İshâq, bu kitapları naçletmiş ve onlara "Cewâmi'u'l-İskenderâniyyîn" adını vermiştir. F. Sezgin de onları *Uyûnu't-Turâs Dizisi* içinde 68/1-3 üç cilt halinde Frankfurt'ta 2001-2004 yıllarında neşretmiştir.

⁹⁷ Dodge, bu kişinin Tarsuslu *Philon* da Amphissalı *Philotas* da olabileceği kanısındadır. Bkz. *el-Fihrist (Dodge): İndex*.

⁹⁸ el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 55.

Ersîcânus (Archigenus)

Câlînûs'tan (Galen) önce yaşamıştır.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

Tabî'atu'l-İnsân (İnsanın Doğası): Bir maqâledir; kim tarafından naqledildiği bilinmemektedir.⁹⁹

Magnus¹⁰⁰ el-Himsî

Câlînûs'tan (Galen) önce yaşamıştır. Hipokrat'ın öğrencilerinin öğrencilerinden biridir.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Bewl (İdrar): Bir maqâledir.¹⁰¹

Fûlus el-Ecânîfî (Paulus Aegineta)

Kendisi el-Qawâbilî “Doğumcu, Doğum Uzmanı” olarak bilinirdi.

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Kunnâş fi't-Tıbb (Tıbbın Ana İlkeleri): Huneyn onun yedi maqâlesini naqletmiştir.

Kitâb fi 'İleli'n-Nisâ (Kadın Hastalıkları).¹⁰²

Diyusqûrîdus el-'Ayn Zermî

Ona ülkeler dolaşan seyyâh (gezgin) da denir.¹⁰³ Yahya en-Nahwî “et-Târîh” adlı kitabında ona methiyeler düzerken der ki: “Canlar ona fedadır. Güzel bir karaktere sahiptir.

⁹⁹ Bkz. el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 73-74; F. Sezgin, GAS, III, 61-63.

¹⁰⁰ Asıl Nüşhada [مغلس] şeklindedir. “Magnus Emesensus” diye bilinir.

¹⁰¹ Bkz. el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 322; F. Sezgin, GAS, III, 165-166.

¹⁰² *Paulus Aegineta* [فولس الأجانيطي]: Miladi yedinci asırda yaşamıştır. Onun [el-Qawâbilî] diye isim almasının nedeni, kadınların ellerinden çok çektikleri kadın hastalıkları konusunda uzman olmasıydı. Ebeler ona gelir. Kadınların doğumdan sonra karşılaştıkları sorunlar, sıkıntılar ve acılı durumlar hakkında sorular sorarlardı. O da onlara şikâyetlerine göre halçarelerini gösteren cevaplar verirdi. Bu da onun yıldızını parlatır, zekâsını geliştirir ve sanatını icra etmede ona yardımcı olurdu. Bkz. el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 261-262; İbn Ebu Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 103; İbnu'l-'İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 103; F. Sezgin, GAS, III, 165-166.

¹⁰³ *Dioscurideus* [ديسقوريدس]: Hem tabip hem de bitkisel tedaviciydi. Şâm'ın kuzey taraflarında bulunan 'Ayn Zerbâ ehliendir. Milattan sonra birinci asırda yaşamıştır. Bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 21-23; el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 183; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 35; İbnu'l-'İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 62.

İnsanlara değerli yararlar sağlamak için dolaşan ve bu uğurda yorulan bir şahsiyetti. Ülkeler dolaşırdı. Eşsiz ilaçlara ilişkin bilgileri karalardan, adalardan ve denizlerden toplayan, onları güzelce tasvir eden, onların kötü, zararlı yönlerinden söz etmeden önce faydalarını sayıp döken...birisiydi”

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Haşâiş (Uyuşturucu Bitkiler): Beş maqâledir. Hayvanlar ve zehirler ile ilgili iki maqâle daha onlara eklemiştir. Bu iki maqâlenin ona izafe (mal) edildiği de söylenmiştir. Huneyn naqllemiştir. Hubeyş'in naqllemiştir de söylenmiştir.¹⁰⁴

Aqrîton (Criton)

“el-Muzeyyin” diye Tanınmıştır.

Kendisi Câlînûs'tan önce Buqrât'tan sonra yaşamıştır.¹⁰⁵

ez-Ziyneh (Süsleme), onun kitaplarından biridir.

el-İskenderûs

“Betarâlyenûs” diye tanınmıştır. O, tabip İskenderdir. Câlînûs'tan önce yaşamıştır.¹⁰⁶

Kitaplarından bazıları:

İlelu'l-'Ayn we İlâcâtihâ (Göz Hastalıkları ve Tedavileri): Üç maqâledir. Onun, qadim bir naqlini gördüm.

el-Birsâm (Zatulcenp): İbnu'l-Bitrîq onu el-Qahtabî için naqllemiştir.

*es-Sufâr we'l-Hayyât we'd-Dîdâni'l-Letî Tetewelledu fi'l-Batn*¹⁰⁷ (Karında Üreyen Sarı Parazitler, Solucanlar ve Kurtcuklar): Qadîm bir naql ile bir maqâledir.

¹⁰⁴ Bkz. F. Sezgin, GAS, III, 58-60. İbn Culcul, *Tefsîru Esmâi'l-Edwiyeti'l-Mufrede min Kitâb Diyusqûrîdus* adlı eserinin muqaddimesinde onun bu kitabının Medînetu's-Selâm'da (Bağdat) Hükümdar Mutewekkil döneminde tercüme edildiğini, onu Yunancadan Arapçaya tercüme eden kişinin de Tercüman İstefan b. Besil olduğunu [...], Mütercim Huneyn b. İshâq'ın bu tercümeyle inceleyip tashih ederek redakte ettikten sonra neşredilmesine izin verdiğini anlatır. Bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 22. Mustafa eş-Şihâbî, “*Tefsîru Kitâb Diyusqûrîdus li'bni'l-Beytâr*” Ma'hedu'l-Mahtûtâtî'l-'Arabiyye Dergisi, III, (1957), 105-117; İbrahim b. Murad, “*İntiqâl Meqâlât Diyusqûrîdus ilâ's-Seqâfet el-'Arabiyye: Tercumeten we Muraca'aten we Nesran*” Tunus Üniversitesi Yıllığı, 24 (1985), 247-291. İbrahim b. Murâd, *Muqaddime Tefsîr Kitâb Diyusqûrîdus fi'l-Edwiye el-Mufrede li'bn el-Beytâr*, Tûnus 1990, s. 44-55.

¹⁰⁵ Criton için bkz. İbn Ebû Useybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ, 1, 34; el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 55, F. Sezgin, GAS, III, 60-61.

¹⁰⁶ *Alexander Trallianus* [الإسكندروس بطرابلس]: Miladi 525-605 yıllarında yaşamıştır. Bkz. el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 55; İbn Ebû Useybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ, 1, 36; F. Sezgin, GAS, III, 162-164.

¹⁰⁷ Asıl Nüşhada bu ibare [التي تتولد في البطن والديان] şeklindedir.

Sisqâlus

er-Rahim (Rahim), kitaplarından biridir. Bir maqâledir.

Sûranûs el-Hakîm (Bilge)

Yaşadığı yer bilinmemektedir.¹⁰⁸

Onun kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Haqq (Lavman: Anüsten Çözücü Verme): İstâs onu naqletmiş, Huneyn ise onu ıslah etmiştir.¹⁰⁹

Sâbit'in Hattından Buqrârita Hakkında

Sâbit b. Qurra'ya "Buqrâtlar¹¹⁰ kaç tanedir?" diye sorulmuş, o da şöyle cevap vermiş: Esqilebyûs'un neslinden olan birincisinden dört tane vardır.

Agnûsûdîqûs'un oğlu Birinci Buqrât'tan Esqelbiyâdis'e kadar yedi baba vardır.

Birinci Buqrât'ın oğlu İriqlîdis'in oğlu İkinci Buqrât'tan Esqilebyûs'a kadar dokuz baba vardır.

İkinci Buqrât, ömrünün sonlarında Bûlûbinsâs¹¹¹ diye bilinen qawmin savaşına yetişmiştir.¹¹²

İkinci Buqrât'ın oğlu Dûqin'in oğlu Üçüncü Buqrât'tan Esqilebyûs'a kadar on bir baba vardır.

İkinci Buqrât'ın oğlu Tesâlis'in oğlu Dördüncü Buqrât'tan Esqelbiyâdis'e kadar on bir baba vardır.

Üçüncü Buqrât ile Dördüncü Buqrât birbirinin amcaoğlu idiler. Bu sebeple onların her birinin arasındaki babalarının sayısı aynı olduğu için onlar ile Esqilebyûdes arasındaki sayı da aynıdır. Ayrıca onun, bu dört Buqrât'ın her birinin de babaları zincirinde yer aldığı da

¹⁰⁸ *Soranus* [سورانس]: İmprator Teracan ve Hadriyân zamanında yaşamıştır. Bkz. F. Sezgin, GAS, III, 162-164.

¹⁰⁹ Asıl Nüşhanın burasında sayfanın geri kalan kısmında dokuz satırlık bir boşluk yer almıştır.

¹¹⁰ Asıl Nüşhada [البقراطيون] yerine [البقراطيين] yazılmıştır.

¹¹¹ Asıl Nüşhada [بالبولوبينساس] yerine [بالبولونينساس] yazılmıştır.

¹¹² Burada sözü edilen savaş, Atinalılar ile Spartalılar arasında milattan önce 431 senesinde başlayıp 27 yıl devam ettikten sonra 404 senesinde Spartalıların zaferiyle sona eren Peloponese savaşıdır. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 288.

anlaşılması gerekmektedir. İkinci Buqrât'ın babası Tesâlis'in durumunun da anlaşılması lazımdır.¹¹³

Bu beş kişinin her biri diğerinden üstün ve öne çıkarılmaya daha layık da olsa, onların hepsi şanı yüceltilen ve kendilerine saygı gösterilen kişilerdir. Bu nedenle hepsinin kitapları takdirle karşılanır ve onları açıklamak için çalışılır. Kimse üzerinde çalıştığı kitabın bunların hangisine izafe edildiği ile ilgilenmez.

Tıbbî ilk yazanın Birinci Buqrât olduğu söylenir. O ise, Agnûsûdîqûs'un oğludur.¹¹⁴ O iki kitap telif etmiştir:

el-Kesr we 'l-Hal' (Kırıklar ve Çıkıklar).

el-Mefâsil (Eklemler).

İkinci Buqrât da ise dört kitap yazmıştır. Bunlar da:

1- *Taqdimu 'l-Ma'rife* (Bilgiye Giriş)

2- *el-Fusûl* (Kategoriler)

3- *el-Maqâletu 'l-Ûlâ min Ebîdîmyâ* (Salgın Hastalıkların Birinci Maqâlesi)

4- *el-Maqâletu 's-Sâlise min Ebîdîmyâ* (Salgın Hastalıkların Üçüncü Maqâlesi)

Câlnûs'un saydığı kitaplar ise sekiz tanedir. Bunların altı tanesi muqaddimedir. Onlar da şöylece sıralanır:

1- *el-Kesr we 'l-Hal'* (Kırıklar ve Çıkıklar).

2- *el-Mefâsil* (Eklemler).

3- *Taqdimu 'l-Ma'rife* (Bilgiye Giriş)

4- *el-Fusûl* (Kategoriler)

5- *el-Ûlâ min Ebîdîmyâ* (Salgın Hastalıkların İlki)

6- *es-Sâlise minhu* (Onun Üçüncüsü).

Sekiz kitabı tamamlayan kalan iki kitap ise şunlardır:

1- *el-Ehwiye we 'l-Miyâh we 'l-Buldân* (Havalar, Sular ve Ülkeler).

2- *el-Emrâd el-Hadde we huwe Mâu's-Şa'ir* (Keskin Hastalıklar: Bu da Arpa Suyudur).¹¹⁵

Yeryüzünün tüm bölgelerinde Esqilebyûs'un on iki bin (12.000) öğrencisi olduğu söylenir. Kendisi tıbbî, şifahi (sözlü) olarak anlatırdı. Esqilebyûs'un çocukları tıp sanatını zayıflayınca kadar tevarüs ediyorlar. Buqrât için bu durum zayıflayınca kadar, tevarüs ediyorlar. Tıp sanatı Bukrat'a gelince, o, ev halkının ve taraftarlarının azaldıklarını gördü ve

¹¹³ Dodge metni şöyle çevirmiştir: [Ayrıca başka birinin [Buqrât] bu dört Buqrât'ın ya da Tesâlis'in oğlu İkinci Buqrât'ın soyuna girdiğini de anlamak gerekmektedir].

¹¹⁴ Bkz. el-Qıftî, *Târîhu 'l-Hukemâ*, s. 100.

¹¹⁵ İngilizce Çeviri: *Akut Hastalıklar, Arpa Suyudur*. Latince Çeviri: *Temel Gıda Mustahzarları ki, o da arpa suyudur*. Latincesinin daha uygun olduğu düşünülmektedir.

sanatın inqiraza uğrama ihtimalinden emin olamadığından, özlü bir şekilde kitap telifine başladı.

Sâbit'ten gelen hikâye tamamlandı.

Muhdesler (Yeniler: Son Dönem Tıpçıları)

Huneyn

Huneyn b. İshâq el-'İbâdî. Künyesi Ebu Zeyd'dir. 'İbâd ise, Hîre Hıristiyanlarıdır. Huneyn, tıp sanatında mükemmeldi. Fasih Yunanca, Süryanice ve Arapça bilirdi. Qadim kitapları derlemek/toplamak için diyar diyar dolaştı. Rûm (Bizans) ülkesine de gitti.¹¹⁶ Naqillerinin çoğu Musaoğulları içindi.¹¹⁷

(Hicri) iki yüz altmış senesi Safer ayının son altı gününden salı günü vefat etmiştir. Bu da İskender-i Rûmîye göre bin yüz seksen beş senesi Kânûn-i Ewwel'inin ilk günüydü.

Onun Telif Ettiği Kitaplar, Qudemâ'nın Kitaplarından Naqlettikleri Hariç

1- *Ahkâmu'l-İ'râb 'alâ Mezâhibi'l-Yûnâniyyîn (Yunanlıların Görüşlerine Göre Gramer Kuralları)*; iki maqâledir.

2- *el-Mesâil fî't-Tıbb li'l-Mute'allimîn (Öğrenciler için Tıpla İlgili Sorular Sorunlar)*; öğrencisi Hubeyş el-A'sem ona ilavede bulunmuştur.

3- *el-Hammâm (Hamam)*. Bir maqâledir.

4- *el-Leben (Süt)*; bir maqâledir.

4- *Kitâb el-Ağziye (Gıdalar)*; üç maqâledir.

5- *İlâcu'l-'Ayn (Göz İlacı)*; on maqâledir; incedir.¹¹⁸

6- *Teqâsîm 'İleli'l-'Ayn (Göz Hastalıklarının Tasnifi)*; bir maqâledir.

¹¹⁶ Huneyn b. İshâq [حنين بن إسحاق] : Müslümanlık döneminde tercümenin öncülerinden biriydi. 215/830 senesinde Bağdat'taki Beytu'l-Hikmenin reisliğini üstlenmiştir. F. Sezgin, *Huneyn b. İshâq (260) Nusûs we Dirâsât 1-2* adlı eserinde (Frankfurt 1996-1999) onunla ilgili metinleri bir araya getirip yayınlamıştır. Nesîm Micellî, Huneyn b. İshâq we 'Asru et-Tercume el-'Arabiyye, Qahire 2006. Arabica Dergisi, 21. Cildinin 2. Fasikülünü (1974) Huneyn'e ayırmıştır. Onun biyografisi için bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 68-72; Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Siwânu'l-Hikme*, s. 280-282; Sâ'id el-Endelusî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, 192-193; el-Beyhaqî, *Târîhu Hukemâi'l-İslâm*, s. 16-18; el-Qiftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 171-177; İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 184-200; İbn Hallikân, *Wefeyât el-A'yân*, II, 217-218; İbn el-'İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 144-146; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, 291-292; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XII, 492; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 302-305; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, XIII, 215-217.

¹¹⁷ Asıl Nüşhada bundan sonra iki satırlık bir boşluk vardır.

¹¹⁸ Bu eseri Max Heyerhof, İngilizce çevirisiyle birlikte *Huneyn b. İshâq'a nispet edilmiş bulunan "Kitâb el-'Aşr Maqâlât fî'l-'Ayn"* adıyla neşretmiştir (Qahire 1928).

- 7- *İhtiyâr Edwiyet 'İleli'l-'Ayn* (Göz Hastalıklarının İlaçlarını Seçme); bir maqâledir.
- 8- *'Îlâc Emrâdi'l-'Ayn bi'l-Hadîd* (Göz Hastalıklarının Demir ile Tedavisi); bir maqâledir.
- 9- *Âlâtu'l-Gıdâ* (Gıda Aletleri); üç maqâledir.
- 10- *el-Esnân we'l-Lesse*¹¹⁹ (Dişler ve Diş Etleri); bir maqâledir.
- 11- *Kitâbu'l-Bâh* (Cinsel İlişki); bir maqâledir.
- 12- *Tedbîru'n-Nâqih* (Nekahatta Olanın Bakımı); bir maqâledir.
- 13- *Ma'rife Ewcâ'i'l-Me'ide we 'Îlâcuhâ* (Mide Ağrıları Hakkında Bilgi ve Onların Tedavisi); iki maqâledir.
- 14- *el-Medd we'l-Cezr* (Med-Cezir); bir maqâledir.
- 15- *Kitâb fi's-Sebeb el-Lezî Sâret Miyâhu'l-Bahr lehû Mâliha* (Deniz Sularının Neden Tuzlu Olduğu); bir maqâledir.
- 16- *el-Elwân* (Renkler); bir maqâledir.
- 17- *Kitâb fi'l-Bewl alâ Tarikati'l-Mes'eleli we'l-Cewâb* (İdrar); soru cevap tarzındadır; bir maqâledir.
- 18- *Kitâbu'l-Mewlûdîn li-Semâniye Eşhur* (Sekiz Aylık İken Doğan Çocuklar); bir maqâledir. Bunu Mutewekkil'in Ümmü Weled'i (çocuğunu doğuran cariyesi) için yazmıştır.
- 19- *et-Tiryâq* (Özel Karışimli İlaç: Melas-Şeker pekmezi); iki maqâledir.
- 20- *el-'Ayn alâ Tarikati'l-Mes'eleli we'l-Cewâb* (Soru-Cevap Metoduyla Göz); üç maqâledir.
- 21- *Zikr mâ Turcime mine'l-Kutub* (Tercüme Edilen Kitapların Sayımı); iki maqâledir.
- 22- *Qâtîgûryâs 'alâ Re'y Sâmestiyûs* (Samestius'un Görüşüne Göre Kategoriler); bir maqâledir.
- 23- *Risâletuh ilâ et-Tayfûriy*¹²⁰ *fi Qarsi'l-Werd* (et-Tayfurî'ye yazdığı Gül Halesi¹²¹ adlı mektubu).
- 24- *el-Ferh we Tewelluduh* (Ülser ve Oluşumu); bir maqâledir.
- 25- *el-Âcâl (Eceller)*; bir maqâledir.
- 26- *Tewelludu'n-Nâr Beyne'l-Hacereyn* (İki Taşın Arasında Ateşin Meydana Gelmesi); bir maqâledir.
- 27- *Tewelludu'l-Hasâ* (Böbrek ve Mesane Taşlarının Meydana Gelişi); bir maqâledir.

¹¹⁹ Bu eseri Muhammed Fuâd ez-Zâkirî, *fi Hıfzi'l-Esnân we'l-Lesse we-İstislâhihâ* adıyla neşretmiştir (Halep 1996).

¹²⁰ et-Tayfûriy için bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 302.

¹²¹ [قرص الورد] Gülün göbeği, yuvarlak çevresi, dairesi manalarına gelir. Güneş ve ay için “hale” anlamını taşır. Unlu mamullerde simit gibi yuvarlak ve delik ürünler için kullanılır. Belki de “gül demeti” veya “gül simidi” manası da vardır. Tıp dilinde bunun “ülser” olduğu da düşünülebilir. Bkz. İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ fi Tabaqâtu'l-Etibbâ*, s. 183; Ebû Bekr er-Râzî, *el-Hâwî fi't-Tıb*, II, 339; III, 145.

28- *İhtiyâru'l-Edwiyeti'l-Mucerrebe (Denenmiş İlaçların Seçimi)*; bir maqâledir.

29- *Kitâb ilâ [Ali b. Yahya] İbn el-Munneccim fî İstihrâci Kutubih* ([Ali b. Yahya] İbn el-Munneccime Onun Kitaplarını [yani] Câlînûs'un Kitaplarını Gün Yüzüne Çıkarması Hakkında).¹²² (*****).¹²³

Qustâ

Qustâ b. Lûqâ el-Ba'lebekkî. Fazileti, asaleti ve tıb sanatındaki öncülüğünden dolayı Huneyn'den önce zikredilmesi gerekirdi. Fakat bazı kardeşler, Huneyn'in ondan önce ele alınmasını istediler. Her ikisi de fazilet sahibidir.

Qustâ, qadim kitaplardan bölümler tercüme etmiştir. Kendisi Tıp, Felsefe, Mühendislik, sayılar ve mûsîq gibi pek çok ilimde mahirdi. Hakkında kötü konuşulmamıştır. Fasih Yunanca'yı biliyordu. Arapça ibaresi de çok iyiydi.

Ermîniye'de oranın bir hükümdarı yanında vefat etmiştir.¹²⁴ Bu nedenle Ebû İsâ İbn el-Munneccim Muhammed'in, *sallallahu aleyhi we sellem*,¹²⁵ Nübüwweti hakkındaki Risâlesine cevap vermiştir. Yine orada tarih ile ilgili "el-Firdews" kitabını da yazmıştır.

Naqil, Tefsir (Açıklama) ve Şerhleri Dışındaki Bazı kitapları

- 1- *Kitâbu'd-Dem* (Kan).
- 2- *Kitâbu'll-Belğam* (Balgam).
- 3- *Kitâbu's-Safrâ* (Sarı Safra: Öd).
- 4- *Kitâu's-Sewdâ* (Kara Safra).¹²⁶

¹²² Bkz. İbnu'l-Adîm, *Buğyetu't-Taleb*, 2985-2986 (en-Nedîm'den naqlen); Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 173-174; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 197-200 (Bunda çok değerli bilgiler vardır); F. Sezgin, GAS, III, 247-256; Muhammed İsa Salihyye, *el-Mu'cem eş-Şâmil li't-Turâsi'l-'Arabi'l-Matbû*, II, 235-237; Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûâtî't-Tıbbi'l-İslâmî*, s. 106-211. Ayrıca bkz. Kemal 'Arafât Nebhân, *el-Hasâisu'l-Bibliyugrâfiyye we't-Terâcumîyye li-Risâleti Huneyn b. İshâq*, London 2006, s. 321-358; 'Âmir Reşid es-Sâmerrâi we 'Abdu'l-Hamid el-'Alûcî, *Âsâr Huneyn b. İshâq*, Bağdat 1974.

¹²³ Asıl Nüşhanın burasında altı satırlık bir boşluk yer almıştır.

¹²⁴ Biyografî kitapları [قسطاً] (*Qustâ*) için ne bir doğum ne de vefat tarihi verirler. Ancak onun hicri 255 senesinde vefat eden el-Kindî ve 288 senesinde vefat eden Sâbit b. Qurra ile çağdaş olduğu bilinmektedir. Buna göre onun en büyük çalışmaları Abbâsî Hükümdarı Mu'temid (256-279) döneminde tamamlanmış olmalıdır. Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 262-263; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 244-245; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*, s. 76; Sâ'id el-Endelusî, *et-Ta'rif bi-Tabaqâti'l-Umem*, 177; İbn el-'İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 149; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, XXIV, 243-245. F. Sezgin, onunla ilgili araştırmaları *Qustâ b. Lûqâ (Hicri 3/miladi 9. asır) İslam Tıbbi Dizisi 43* içinde neşretmiştir (Frankfurt 1996).

¹²⁵ Tüm Nüşhalarda bu ibare [*'Aleyhi's-Selâm*] şeklindedir.

- 5- *Kitâbu'l-Merâya'l-Muhriqa* (Yakıcı Aynalar).
- 6- *Kitâbu's-Seher* (Uykusuzluk).
- 7- *Kitâb fî'l-Ewzân we'l-Mekâyil* (Ağırlıklar ve Ölçülere Dair); bir maqâledir.
- 8- *es-Siyâse* (Siyâset); üç maqâledir.
- 9- *'İlletu Mewti' l-Fec'eh* (Ani Ölümün Sebebi).
- 10- *Ma'rifeti'l-Hader we'Îlâcihi* (Uyuşturucuyu Tanıma ve Tedavisi).
- 11- *Eyyâmu'l-Buhrân* (Buhran –Bunalım- Günleri).
- 12- *'İlelu'l-Şa'r* (Saç Hastalıkları) bir maqâledir.
- 13- *el-Fasl Beyne'n-Nefs we'r-Rûh* (Nefis ile Ruhun Farkı).
- 14- *Kitâbu'l-Bâh* (Cinsel İlişki).
- 15- *el-'İllet fî İswidâdi'l-Hayş we Tegayyuruh min er-Reşş* (Çulun Nem ile Siyahlaşması ve Değişmesinin Sebebi).
- 16- *el-Murewwihât* (Esintiler).
- 17- *Fi'l-Merwaha we Esbâbi'r-Rîh* (Esinti ve Rüzgârın Sebeplerine Dair).
- 18- *Kitâb fî mâ Teşteriku fîhi'l-Ahlâtu'l-Erbe'a* (Her Dört Salgının Ortak Özellikleri).
- 19- *el-Qarastûn* (Farastûn--Ağırlık ve ölçü birimlerinde umumi bir standart).
- 20- *Kitâb fî'l-İstidlâl bi'n-Nazar ilâ Asnâfi'l-Bewl* (İdrar Çeşitlerinin İncelenmesinden Çıkarımlar).
- 21- *el-Medhal ila'l-Mantiq* (Mantiğa Giriş).
- 22- *el-'Amel bi'l-Kureti'n-Nucûmiyye* (Astrolojik Kürenin Kullanımı).
- 23- *Newâdiru'n-Yûnâniyyîn* (Yunanların Nadir Anekdotları). Onu naqletmiştir.
- 24- *Şerhu Mezâhibi'l-Yûnâniyyîn* (Yunan Öğretilerinin Açıklanması).
- 25- *el-Medhâl ilâ 'İlmi'l-Hendese* (Mühendislik Bilimine Giriş).
- 26- *Risâletuh fî'l-Hidâb* (Boyaya Dair Risâlesi).
- 27- *Risâletuh fî Qawânîni'l-Ağziye* (Beslenmenin Yasaları ile İlgili Risâlesi).
- 28- *Şukûk Kitâb Uqlîdis* (Öklid'in Kitabına Dair Şüpheler).
- 29- *el-Fasd* (Damardan Kan Alma). On sekiz bâbtır.
- 30- *el-Medhal ilâ 'İlmi'n-Nucûm* (Astronomi Bilimine Giriş).
- 31- *el-Hammâm* (Hamam: Banyo).
- 32- *el-Firdews fî't-Târîh* (Tarih Hakkında Firdews).
- 33- *Risâletuh fî İstihrâc Mesâil 'Adediyyât mine'l-Meqali's-Sâlise min Uqlîdis* (Öklid'in üçüncü Kitabındaki Sayı Problemlerine Dair Çözümü).

¹²⁶ Qadîm tıpta yapılan incelemeler sayesinde insan bedenini ayakta tutan dört sıvı olduğu tespit edilmiştir. Bunlar da balgam, kan, safra (öd) ve sevdadır. Vücut dengesi bu dört sıvının itidali ile sağlanır. Denge bozulduğunda ise hastalık(lar) başlar. Ebû Hayyân et-Tewhîdî, *el-İmtâ' we'l-Muânese*, s. 214.

34- *Tefsîruh li Selâs Meqâlât we Nisf min Kitâb Diyûfentas fi'l-Mesâili'l-'Adediyye* (Diofantus'un Sayı Problemleri Hakkındaki Kitaplarında Üç Buçuk Söylevine Dair Eleştiri).¹²⁷

Yuhannâ b. Mâseweyh

O, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Mâseweyh'tır. Kendisi üstün ahlaklı, krallar nezdinde öncü bir tabip, alim ve musannif (yazar) idi. Me'mûn, Mu'tasım, Wâsıq ve Mutewekkil'in hizmetinde bulundu.

el-Hakîmî'nin hattından okudum. Dedi ki: Nedîm İbn Hamdûn, Mutewekkil'in huzurunda İbn Mâseweyh ile alay etti. İbn Mâseweyh ona dedi ki: "Sendeki cehaletin yerine akıl olsaydı; sonra bu (akıl), yüz papuçtardan böceğine bölüştürülseydi, onların her biri Aristâtâlîsten daha akıllı olurlardı."¹²⁸

Yahyâ b. Mâseweyh (*****) vefat etmiştir.¹²⁹

Onun bazı kitapları:

1- *el-Kemâl we't-Temâm* (Yetkinlik ve Tamamlama).

2- *el-Kâmil* (Mükemmel).

3- *el-Hammâm* (Hamam: Banyo).

4- *Def' Darari'l-Ağziye* (Gıdaların Zararlarını Bertaraf Etme).

5- *el-İshâl* (İshâl).

6- *'Îlâcu's-Sudâ'* (Baş Ağrısı Tedavisi).

7- *es-Sidr we'd-Duwâr* (Uyuşukluk ve Sersemlik).

8- *Lime İmtene'a'l-Etubbâ min 'Îlâci'l-Hawâmil fi Ba'd Şuhûr Hamlihinne* (Tabipler Neden Hamileleri Hamileliklerinin Bazı Aylarında Tedavi Etmekten Sakınırlar?).

9- *Mihnetu't-Tabîb* (Tabibin Sınavı: Çilesi).

10- *Mecessetu'l-'Urûq* (Damarların Hissssedilmesi/Bulunması).

¹²⁷ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 262; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 244-245; Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâti't-Tıbbi'l-İslâmî*, s. 314-315; F. Sezgin, *GAS*, III, 270-274; V, 285-286; VI, 180-182.

¹²⁸ Asıl Nüshanın kenarına [نادر] kelimesi yazılıdır.

¹²⁹ *Yuhannâ b. Mâseweyh* [يوحنا بن ماسويه]: Cundeysâbûr Okulununun tabiplerinden biridir. Hicri üçüncü/miladi dokuzuncu asırda Bağdad'a hicret etti. Burada bir Bîmâristân (hastane) kurdu. Abbasi Hükümdarı Me'mûn onu 215/830 senesinde Beytu'l-Hikme'nin başkanı olarak tayin etti. İlminin yanında qadîm tıp kitaplarını Arapçaya tercüme etmekle ünlenmiştir. Huneyn b. İshâq onun öğrencilerinden biriydi. 243/857 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 380-391; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 175-183; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etubbâ we'l-Hukemâ*, s. 65-66; Sâ'id el-Endelûsî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, 191; İbn el-'İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 131-132; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, XXIX, 61-64; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 288-301. F. Sezgin, İslam Tıbbî Dizisi içinde yer alan seçkisinde onunla ilgili araştırma ve incelemeleri derleyip "*Yuhannâ b. Mâseweyh Nusûs we Dirâsât*" adıyla neşretmiştir.

- 11- *es-Sawt we 'l-Bahha* (Ses ve Ses Kısıklığı).
- 12- *Mâu 'ş-Şa 'îr* (Arpa Suyu).
- 13- *el-Fasd we 'l-Hicâme* (Damardan Kan Alma ve Hacamet).
- 14- *el-Mirra 's-Sewdâ* (Kara Safra -Öd-).
- 15- *'Îlâcu 'n-Nisâi 'l-Lâtî lâ Yahbelne* (Hamile Kalamayan Kadınların Tedavisi).
- 16- *es-Siwâk we 's-Senûnât* (Misvak ve Diş Macunları).
- 17- *İslâh el-Edwiyeti 'l-Mushile* (İshal İlaçlarının Yapımı).
- 18- *el-Hummiyyât* (Ateşli Hastalıklar –Hummalar-); müşeccer¹³⁰ şekildedir.
- 19- *el-Qawlunc* (Kolik veya genel manada Sirt Ağrısı).
- 20- *Kitâb (*****).*¹³¹

Yahyâ b. Serâbyûn

Onun bütün telifleri Süryanicedir. Kendisi Sadr-i Devlette (Devletin ilk döneminde) yaşadı. Onun tıpla ilgili iki kitabı Arapçaya çevrilmiştir.

Bunlar da *Kunnâş Yûhanna 'l-Kebîr*; on iki maqâledir; onu ? naqletmiştir.

el-Kunnâşu 's-Sağîr; yedi maqâledir.¹³²

¹³⁰ (Müşeccer) [المشجر]: Ağaç biçimi verilmiş şey manasına gelir. Bu, Arap edebiyatında gövde ve dalları ile ağaç biçiminde düzenlenmiş bir nazım türünün adıdır ve beyitleri ağaç dalları gibi birbirine girdiği için bu adı almıştır. Sözlük biliminde müşeccer eş anlamlılık, çok anlamlılık ve bazan da karşıt anlamlılık yoluyla kelimelerin zincirleme olarak birbiriyle açıklandığı telif türüdür. Birbiriyle açıklanan kelimeler iç içe girip ağaç dalları gibi girift bir kompozisyon oluşturduğu için “müşeccer, mudâhal, mutedâhal” diye anılmıştır. Bu tür önce qasîde alanında kullanılsa da daha sonra diğer ilim dallarında da kullanılmış olup ahlak, siyaset ve tıba kadar değişik alanlarda yaygınlık kazanmıştır.

Müşeccer sözlük alanında zamanımıza ulaşan ilk eser Gulâmu Sa'leb'in *Kitâbu 'l-Mudâhal fî Garîbi 'l-Luğa*'sıdır. Otuz bölümden meydana gelen bu kitap, müellifi tarafından şerh edilmiştir. Gulâmu Sa'leb'i, *Şeceru 'd-Dur* adlı eseriyle öğrencisi Ebu't-Tayyib el-Lugavî takip eder. Bir mukaddime ile altı bölümden oluşan eserde bölümler “şecere” ile ifade edilir ve her bir şecerede 100 kelime açıklanır, son şeceredeysse 500 kelime yer alır. Sözlükte şiirlerden seçilmiş 130 şâhid zikredilir. Eşterkûnî'nin *el-Müsel'el*'i bu türün günümüze ulaşan üçüncü eseridir.

Müşeccer türü eserler lafız ve anlam zenginliği sağlayarak dilin gelişmesine imkân verdiği gibi okuyucuya kullanılanlarla birlikte az kullanılan (garîb) veya kullanılmayan (nâdir, mehcûr, metrûk) kelimeleri öğrenme kolaylığı da sağlar.

¹³¹ Bkz. F. Sezgin, *GAS*, III, 231-236; Ramadân Şeşen, *Fihristu Mahtûtâti 't-Tıbbi 'l-İslâmî*, s. 88. Öğrencisi Huneyn b. İshâq kendisinin meclislerine (derslerine) devam edemez duruma düştüğünde ona gönderdiği *el-Fusûlu 'l-Hikemiyye we 'n-Newâdiri 't-Tıbbiyye* adlı kitabının bir el yazması, İbn Culcul'un *Tabaqâtu 'l-Etibâ we 'l-Hukemâ* adlı eserinin el yazmasının sonunda yer almıştır. Bu eser Mısır Buhayra Ahmed Hayri Bek Kütüphanesinde mevcuttur. Mısır Milli Kütüphanesinde bunun fotostat bir kopyası 5636L/2 numarada muhafaza edilmektedir.

Ali b. Rabben¹³³

Ebu'l-Hasan Ali [b. Reben, o da]¹³⁴ b. Sehl et-Taberî.¹³⁵ Kendisi Mâzyâr b. Qârin için yazdı. Mu'tasım sayesinde Müslüman olunca onu kendisine yaklaştırdı ve Hazrete üstünlüğü belirgin hale geldi. Mutewekkil de onu nedimleri arasına aldı. Edebiyat alanında önemli yeri vardı.¹³⁶

Onun bazı kitapları:¹³⁷

1- *Firdewsu'l-Hikme (Bilgelik Firdewsi)*. Onu yedi kategoriye ayırmıştır. Bu kategoriler otuz maqâleyi içermektedir. Maqâleler de üç yüz altmış (360) babı ihtiva etmektedir.

2- *Tuhfetu'l-Mulûk (Hükümdarlara Hediye)*.¹³⁸

3- *Kunnâşu'l-Hadra (Yeşil Ana İlkeler)*.

4- *Menâfi'il-At'ime we'l-Eşribe we'l-'Aqâqîr (Yiyecek, İçecek ve İlaçların Faydaları)*.¹³⁹

5- *Hifzu's-Sihha (Sağlığı Koruma)*.

6- *Kitâb fi'r-Ruqâ (Efsunlar)*.¹⁴⁰

¹³² Yahyâ (Yûhannâ) b. (Serâfyûn): Babası Serâbyûn, el-Cezîre Bölgesi içinde yer alan Raqqa'ya yakın bir köy olan Bâcermâ ehliendir. Onun *Küçük Kunnâş*'ı daha meşhurdur. Onu *KâTıbbi'l-Hadîsî*, Doktor Ebu'l-Hasan b. Nefîs için 318/930 senesinde naqletmiştir. Bu, ibare açısından el-Hasan b. el-Behlûl el-Ewânî et-Taberhânî tarafından yapılan naqilden daha güzeldir. Bu eseri Ebu'l-Bişr Mattâ b. Yûnus da naqletmiştir. Sabîb b. İbrahim b. Zehrûn da onun *Kunnâş*ından birkaç maqâle düzeltmiştir. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 314; Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 380; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 175-183.

¹³³ Asıl ve diğer Nüşhalarda [علي بن ربل] şeklinde, yani "İlâm" ile yazılmıştır. Bu en-Nedîm'in bir vehmidir.

¹³⁴ Bu kısım, el-Qıfî'nin en-Nedîm'den naqlettiği açıklamadan alındı.

¹³⁵ *Rebben* [رببن]: Sehl'in diğer adıdır. Çünkü kendisi Yahudilerin çıkar ve maslahatını gözeten, onların işlerini gören sorumlu kişiydi. Ali b. Rebben, 247/861 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 187, 231; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 309; Sâ'id el-Endelusî, *et-Ta'rif bi-Tabaqâti'l-Umem*, 191. F. Sezgin, İslam Tıbbî Dizisi içinde yer alan seçkisinde onunla ilgili araştırma ve incelemeleri derleyip " *Ali uhannâ b. Rebben Nusûs we Dirâsât*" adıyla neşretmiştir (Frankfurt 1996).

¹³⁶ Bkz. Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 231 (en-Nedîm'den naqlen); İbn Fadlullâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 311-356 (en-Nedîm'den naqlen).

¹³⁷ Bu konuda bkz. Ramadân Şeşen, *Fihristu Mahtûtâti't-Tıbbi'l-İslâmî*, s. 130; F. Sezgin, GAS, III, 236-240. Onun müellefatından neşredilenler arasında: *Firdews el-Hikme*, *Kitâb ed-Dîn we'd-Dewle*, *Kitâb er-Red 'alâ'n-Nasârâ* gibi eserleri yer almaktadır.

¹³⁸ *Tuhfe* [تحفة]: Hediye, mücevher, kıymetli taş, sanat eseri, eşsiz sanat eseri manalarına gelir.

¹³⁹ Asıl Nüşhanın burasında üç satırlık bir boşluk yer alır.

¹⁴⁰ *Ruqâ* [الرقى]: Ruqye'nin çoğulu. Bu da yerine göre, büyü, efsun, bir şeyler okuyup üfleme ve dualar, tazarrular manasına gelir.

7- *Kitâbu'l-Kunnâşi's-Sağîr* (Küçük Ana İlkeler); yedi maqâledir
8- *Kitâbu'l-Hicâme (Hacamat)*.¹⁴¹

İsâ b. Masse

Öncü Tabiplerdendir.

Onun bazı kitapları:

1- *Quwa'l-Ağziye (Gıdaların Besin değerleri)*.

2- *Men lâ Yahduruhu Tabîb (Tabip Bulumamayanlara)*.¹⁴²

Cûrcis

Ebû Buhtîşuyû'. Kendisi Sadr-i Devlette (Devletin ilk döneminde) yaşadı.

Onun bazı kitapları:

el-Kunnâş (Ana İlkeler); tanınan, bilinen bir kitaptır.¹⁴³

Selmeweyh b. Bunân

Üstün yetenekli, öncü bir kişiydi. Mu'tasım'a hizmet etti ve onun has adamlarından biri oldu. Öyle ki, Selmeweyh öldüğünde Mu'tasım şöyle demiştir: Ben onun ardından gideceğim. Çünkü o, hayatımı ayakta tutan ve bedenimi düzene koyan kişiydi.¹⁴⁴

Kitapları vardır. (*****).

[...] ¹⁴⁵ Buhtîşuyû' [b. Cûrcis]¹⁴⁶

Künyesi Ebu Cibrîl'dir. Kendisi de maruf ve meşhur olan İbn Cibrîl'dir. Hükümdarlar nezdinde önde gelen bir adamdı. Reşîd, Emîn, Me'mûn, Mu'tasım, Wâsiq ve Mutewekkil'e

¹⁴¹ Bu kısım, İbn Ebû Usaybi'a, '*Uyûnu'l-Enbâ*'ından alınmıştır.

¹⁴² Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 246.

¹⁴³ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 158-160.

¹⁴⁴ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, 100-101; İbn Ebû Useybi'a, '*Uyûnu'l-Enbâ*', 1, 164-170; İbnü'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duvel*, s.140; F. Sezgin, GAS, III, 227.

¹⁴⁵ Asıl Nüshanın burasında sayfa başından itibaren dört satırlık bir boşluk vardır.

¹⁴⁶ Bu kısım el-Qıftî'den alındı.

hizmet etmiştir. Tıpla başkasının kazanamadığı kadar kazanmıştır. Halîfeler, çocuklarının anneleri konusunda ona güvenirdi. Onun haberleri meşhurdur.¹⁴⁷

Kitapları vardır. Onlardan biri:

et-Tezkire (Hatırlatma –veya Hâfıza-). Bunu oğlu Cibrîl için yapmıştır.

Mesîh ed-Dimeşqî

O, Ebû'l-Hasan'dır. Kendisi hakkında bundan başka bir şey bilinmemektedir.¹⁴⁸

Kitapları vardır. (*****).¹⁴⁹

Ehrun el-Qass

Sadr-ı Devlette (Devletin ilk döneminde) yaşadı. Kendi kitabını Süryanice yapmıştır (yazmıştır). Mâsercîs onu naqletmiştir (Arapçaya aktarmıştır).

Kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Kunnâş (Ana İlkeler). Onu otuz maqâle şeklinde düzenlemiştir. Mâsercîs de ona iki maqâle ilave etmiştir.¹⁵⁰

Mâsercîs

Tabiplerdendir. Süryaniceden Arapçaya naqiller yapardı.

Onun bazı kitapları:

1- *Quwâ'l-At'ime we Menâfi'uhâ we Medârruhâ* (Yiyeceklerin Besin Değerleri: Faydaları ve Zararları).

2- *Quwâ'l-'Aqâqîr we-Menâfi'uhâ we Medârruhâ*¹⁵¹ (İlaçların Etkileri: Faydaları ve Zararları).¹⁵²

¹⁴⁷ Bkz. Qıftî, *Târihu'l-Hukemâ*, 100-101, 132-146 (Bahtîşû' b. Cûrcis, Cundeysâbûr ehliindedir. Sürekli burada iğamet etmiş ve Mâristân'da (Hastane) kalmıştır. Mehdî'nin dönemine kadar bu görevine devam etmiştir. Kendisi ne Seffâh'ı ne Mansûr'u görmüştür. Sadece onun babası Mansûr'u görmüş ve onu tedavi etmiştir); İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 127-138; İbnu'l-'İbrî, *Târih Muhtasari'd-Duwel*, s.130-131; F. Sezgin, *GAS*, III, 226-227; Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâtî't-Tıbbî'l-İslâmî*, s. 146.

¹⁴⁸ Bu zat, İsa b. el-Hakem ed-Dimeşqî'dir. Bkz. Qıftî, *Târihu'l-Hukemâ*, 249-250; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 120-121; F. Sezgin, *GAS*, III, 227-228.

¹⁴⁹ Asıl Nüşanın burasında iki satırlık bir boşluk vardır.

¹⁵⁰ Bkz. Qıftî, *Târihu'l-Hukemâ*, 80 (en-Nedîm'den naqlen); İbnu'l-'İbrî, *Târih Muhtasari'd-Duwel*, s. 92,-112.

¹⁵¹ Asıl Nüşanın sol iç tarafının kenarında [عورض نهاية الكراسة السابعة والعشرين] (*Karşılaştırıldı. Yirmi Yedinci Fasikül'ün sonu*) yazılıdır.

Sâbûr b. Sehl

Cundeysâbûr Hastanesinin sahibidir. Kendisi üstün yetenekli, bilgin, öncü bir zat idi.

Onun bazı kitapları:

1- *el-Aqrâbâzîn*.¹⁵³ Bu, hastanelerde ve eczaneler dükkânlarında bir müracaat kitabıydı.

2- *Quwâ'l-At'ime we-Menâfi'uhâ we Medârruhâ (Yiyceklerin Besin Değerleri: Faydaları ve Zararları)*.

Sâbûr b. Sehl iki yüz elli beş senesinin Zilhicce ayından dokuz gün kala pazartesi günü vefat etmiştir. Kendisi bir Hıristiyandı.¹⁵⁴

İbn Qustantîn

Adı İsa, künyesi Ebu Musa idi. Tabiplerin en iyilerindendi.

¹⁵² Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 324-326;); İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 111-112; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Hukemâ*; F. Sezgin, *GAS*, III, 206-207.

¹⁵³ (*Akrâbâzîn*) [أقربازين]: İslâm tıbbında ilâç formüllerini ihtiva eden el kitaplarının genel adı; kodeks. *Akrâbâzîn* Arapça'ya Grekçe grafidion "kitapçık" kelimesinin Süryani diline geçmiş şekli olan "grafazin" kelimesinden alınmıştır. Bugün Batı dillerinde kullanılan "codex" ve "pharmacopoeia" kelimelerinin karşılığıdır. Bu kitaplar hekimlerin devamlı surette başvurdukları birer kaynak eser olmaları sebebiyle cep, kuşak, çizme ve çanta gibi yerlerde kolaylıkla taşınabilmeleri için genellikle dar, uzun ve küçük boyutlarda yazılmışlardır.

Akrâbâzîn "tıbbî formüller" mahiyetinde olup bilhassa mürekkep ilâç formüllerini içerir. Bunlar muhtelif yazarlardan toplanmışlar ve farmasötik şekillerine veya farmakolojik etkilerine göre gruplandırılmışlardır. Her mürekkep ilâç için, ihtiva ettiği etkili maddeler, miktarları, yapılış şekli, etkileri, kullanıldığı yerler ve alınacağı dozlar ayrı ayrı gösterimiştir. *Akrâbâzîn*lerde ilâçlar genellikle müfred (birleşik olmayan) ilâçlar, tiryaklar, müşiller, lavmanlar, kurslar, dewaşir (müşil ve kabızlar), tozlar, şuruplar, merhemler, yağlar ve yakılar, fitiller, göz ilâçları, haplar, macunlar, mahlûlât (çözeltiler), iksirler ve panzehirler şeklinde bölümlere ayrılmışlardır.

İslam tıbbında ilk müstakil *Akrâbâzîn* IX. yüzyılın ortalarında, Abbasî Hükümdarı Mutewekkil zamanında, özellikle ilâç yapmadaki başarısıyla şöhret kazanan Sâbûr b. Sehl el-Kûsec (255/869) tarafından yazılmıştır. Cundeysâbûr Bimaristanı'nda tabip olduğu bilinen Sâbûr b. Sehl'in *Kitabu'l-Aqrâbâzîn el-Kebîr* adını taşıyan ve *on yedi bâbdan* meydana gelen bu eseri, yaklaşık üç asır süreyle en güvenilir *Aqrâbâzîn* olarak kabul edilmiştir. Sâbûr b. Sehl'in eserinin yerini, zamanının en büyük tıp otoritelerinden olduğu bilinen Adudî Bimaristanı hekimlerinden Reîsu'l-Etibbâ Emiru'd-Devle İbnu'l-Tilmîz el-Bağdadî'nin (560/1165) ünlü eseri "*el-aqrâbâzîn*" almıştır. Konuyla ilgili birçok eseri bulunan Necîbuddîn es-Semerkandî'nin (619/1222) on dokuz bâbdan oluşan *Aqrâbâzîn*'i de XIII. yüzyıla ait önemli eserlerden biridir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de pek çok *aqrâbâzîn* yazılmıştır. Bunlar genellikle Arapça veya Farsça eserlerden tercüme olup tercüme yapanlar kendi görüş ve deneylerinin sonuçlarını da eklemişlerdir. Geredeli İshâq b. Murad, Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin, Halepli Salih b. Nasrullah, ömer Şifai ve Bursalı Ali'nin *aqrâbâzîn*leri bunların en ünlülerinden olup yazma nüshaları bol miktarda mevcuttur.

¹⁵⁴ Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 207; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 147 (en-Nedîm'den naqlen); İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 161; F. Sezgin, *GAS*, III, 244.

Kitapları vardı. Onlardan biri:

*el-Bewâsîr we 'Îleuhâ we 'Îlâcuhâ (Basur: Sebepleri ve İlaçları).*¹⁵⁵

İsa b. Mâsercîs¹⁵⁶

Kitapları vardı. Onlardan bazıları:

1- *el-Elwân (Renkler)*

2- *er-Rewâih we 't-Tu'ûm (Kokular ve Tatlar).*¹⁵⁷

İsa b. Ali

Huneyn'in öğrencilerindedir. Seçkin biriydi.

Kitapları vardı. Onlardan biri:

*el-Menâfi' el-Letî Tustefâd min A'dâ' el-Hayewân (Hayvanların Organlarından Elde Edilen Faydalar).*¹⁵⁸

Hubeyş b. el-Hasan el-A'sem

Hıristiyandı. Huneyn'in öğrencilerinden olup Süryaniceden Arapçaya nakil yapanlardan biriydi. Huneyn, onu öne çıkarır, ona saygı gösterir, güzel sıfatlarla iltifat eder ve nakline rıza gösterirdi.¹⁵⁹

Kitapları vardı. Naqlettiğinden başka bir kitabı:

*ez-Ziyâde fî'l-Mesâil el-Letî li-Huneyn (Huneyn'in el-Mesâiline İlave).*¹⁶⁰

¹⁵⁵ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 161; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 147 (en-Nedîm'den naqlen); F. Sezgin, *GAS*, III, 244.

¹⁵⁶ Asıl Nüshada [ماسر جيس] yerine [ماسر جيس] şeklindedir.

¹⁵⁷ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 204; F. Sezgin, *GAS*, III, 242.

¹⁵⁸ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 203.

¹⁵⁹ Hubeyş, Huneyn'in kızkardeşinin oğluydu. el-Qıftî, Huneyn'in bahtiyarlıklarından biri de Hubeyş'in onunla beraber olmasıydı. Bu nedenle Hubeyş'in naql ettiklerinin çoğu, Huneyn'e mal edilmiştir. Cehaletle derinleşenler, nerede qadim kitapların bir tercümesini ve onun müterciminin "Hubeyş" olduğunu görseler hemen müstensihin bunu yanlış yazdığına karar verir, bunun bir tashif olduğunu düşündür ve hemen "Huneyn" yaparlardı. Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 177; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 202; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 145-146; *el-Fihrist (Eymen)*, II, 276-277.

¹⁶⁰ İbn Ebû Usaybi'a, Hubeyş'in şu kitaplarından da bahseder: 1- *Kitâb Islâh el-Edwiye el-Mushile*, 2- *Kitâbu Edwiyeti'l-Mufrede*, 3- *Kitâbu'l-Ağziye*, 4- *Kitâb fî'l-İstisqâ*, 5- *Meqâle fî'n-Nabd ala Cihet et-Taqsîm*. Bkz. *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 202.

İsâ b. Yahyâ b. İbrahim

Huneyn'in öğrencilerindedir. İyi derecede naqil (tercüme) yapanlardan biridir. Onun naqil yaptığı kitaplar dışında kendisine mahsus kitapları vardır: *Kitâb* (*****).¹⁶¹

Tabip et-Tayfûrî

Huneyn, onun için tıpla ilgili bir kaç kitabı naqletmiştir (Arapçaya aktarmıştır). Kendisi öncü bir adamdı ve üstün yetenekli bir kişiydi. Halifelere hizmet etmiştir.¹⁶²

Kitapları vardır.¹⁶³

el-Halâcî

Bu zat, Yahyâ b. Ebû Hakîm diye tanınmıştır. Mu'tedid'i tedavi edenlerden biridir.

Kitapları vardır. Onlardan biri:

Tedbîru'l-Ebdâni'n-Nehîfeti'l-Letî qad Galebet Aleyha's-Safrâ' (Safranın Ele Geçirdiği Zayıf Bedenlerin Tedavisi). Bu eseri, Mu'tedid için telif etmiştir.¹⁶⁴

İbn Sahârbuht

Ad, İsa'dır. Cundeysâbûr ehliindedir.

Kitapları vardır. Onlardan biri:

Quwa'l-Edwiyeti'l-Mufrede (Basit İlaçların Etkileri). Alfabetiktir.¹⁶⁵

İbn Mâhân

"Ya'qûb es-Sîrâfî" diye tanınmıştır. Onun ne zaman yaşadığı bilinmemektedir.¹⁶⁶

¹⁶¹ Bkz. Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 203.

¹⁶² *et-Teyfûrî* [الطيفوري]: Adı, İsrâîl b. Zekeriyâ idi. el-Feth b. Hâqân'ın doktoruydu. Tıp sanatında önde gelen biriydi. Halifeler katında çok değerliydi. Özellikle Abbâsî hükümdarı Mutewekkil nezdinde çok önemli bir yere sahipti. Onun dedesine et-Tayfûrî laqabı verilmişti. Çünkü Tayfûr'un doktoruydu. Tayfûr ise, Hâdî ve Reşîd'in annesi olan el-Hayzurân'ın mevlasıydı. Bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Hukemâ ve'l-Etibbâ*, s. 70; Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 218; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 157-158; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 145.

¹⁶³ Asıl Nüşhanın burasında bir satırlık bir boşluk vardır.

¹⁶⁴ Bkz. İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 103. F. Sezgin, *GAS*, III, 263.

¹⁶⁵ Bkz. Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 247; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 103. F. Sezgin, *GAS*, III, 243.

¹⁶⁶ Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 278; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 203.

Kitapları vardır. Onlardan biri:

es-Sefer we'l-Hader fi't-Tıbb (Tıpta Yolculuk ve Normal Hayat); hoş bir kitaptır.

Huneyn'den Sonraki Sıralamaya Döndük

Bundan önce anlatmamız gerekenleri anlattık. Çünkü onlar ilim ve zaman bakımından birbirlerine yakın idiler. Onlardan sonra Huneyn'in ardından gelenleri zikredeceğiz. Zira o, kendi kuşağında reisliği deruhte eden kişiydi.

İshâq b. Huneyn

Ebû Ya'qûb İshâq b. Huneyn. Yunanca ile Süryanice'den Arapça'ya doğru aktarmada ve fazilette babası gibiydi. Arapça'yı fasih konuşurdu. Bu hususta babasından ilerideydi. Babasının hizmet ettiği halifelere ve reislere kendisi de hizmet etti. [Son zamanlarında]¹⁶⁷ el-Qâsim b. Ubeydullah'a¹⁶⁸ yöneldi. Onun güzide adamları arasında yer aldı ve en önde gelen yakınlarından biri oldu. Ona sırlarını bildirirdi. Ömrünün sonlarında felç oldu ve bu hastalıkla öldü.

İki yüz doksan sekiz (298) senesinin Rebî'u'l-Âhir ayında vefat etti.¹⁶⁹

Aktardığı qadim kitapların dışında kitapları vardır. Bazıları:

1- *el-Edwiyetu'l-Mufrede ala'l-Hurûf (Basit İlaçlar Alfabetik Olarak)*.

2- *el-Kunnâş (Temel İlkeler)*; ince bir kitaptır.

3- *Târîhu'l-Etibbâ (Tabipler Tarihi)*.

4- *el-Edwiyetu'l-Mufrede (Basit İlaçlar)*; hoş bir kitaptır; alfabetiktir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Bu ifade en-Nedîm'in bundan önce Altıncı Maqâlenin İkinci Fenninin sonlarında "İshâq b. Huneyn"e ayırdığı biyografiden alındı. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 266.

¹⁶⁸ Ebu'l-Hasan el-Qâsim b. Ubeydullah b. Suleymân b. Wehb el-Hârisî: Vezir oğlu, vezir oğlu, vezir. Önce Mu'tedid için vezirlik yapmıştır. Sonra da oğlu Muktefi'nin veziri olmuştur. Genç yaşta 291/904 senesinde vefat etmiştir. Bkz. es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, XXIV, 128-130.

¹⁶⁹ Bkz. Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 80; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 200-201; el-Beyhaqî, *Târîh Hukema'l-İslâm*, s. 18-19; Sâ'id el-Endelusî, *et-Ta'rif bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 192-193; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'd-Duwel*, s. 145; İbn Hallikân, *Wefeyât el-A'yân*, I, 205-207; İbn Fadlullâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 305-306; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, VIII, 410-411; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 292-293.

¹⁷⁰ Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 267 (Vezir Ebû'l-Huseyn el-Qâsim b. Ubeydullah b. Suleyman b. Wehb için *Tabaqâtu'l-Etibbâ we'l-Felâsife* adlı eserini 290 senesinde telif etmiştir); F. Sezgin, *GAS*, III, 267-268; Ramadân Şeşen, *Fihrist Mahtûtâti't-Tibbi'l-İslâmî*, s. 133-134.

Ebû Usman ed-Dimaşqî

O, [Ebû Usmân] Sa'îd b. Ya'qûb ed-Dimaşqî'dir. İyi¹⁷¹ derecede naqil yapan kişilerdendir. Ali b. Musa'ya yönelmişti.¹⁷²

Onun aktardığı kitaplar dışında kendisine mahsus kitapları vardır.¹⁷³

es-Sâhir

Adı, Yûsuf'tur. (****). Muktefi döneminde yaşamıştır.¹⁷⁴

Kitapları vardır. Onlardan biri:

el-Kunnâş (Temel Kurallar). [Bu onun adıyla tanınan ve kendisine nispet edilen kitaptır].¹⁷⁵

er-Râzî

Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî. Rey ehliendir. Zamanının biricigi ve asrının eşsiziydi. Qudemânın ilimlerinde, özellikle tıpta maharet kazandı. Ülkeleri dolaşır.¹⁷⁶ Mansûr b. İshâq¹⁷⁷ ile dostluğu vardı. Onun için “el-Mansûrî” kitabını telif etmiştir.¹⁷⁸

¹⁷¹ Leiden ve F1 Nüshalarında [المجودين] yerine [المحدثين] ifadesi yazılıdır.

¹⁷² Bkz. Ebû Suleymân es-Sicistânî, *Siwânu'l-Hikme*, s. 303-304; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 294-295; Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 409; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 234.

¹⁷³ Asıl Nüshanın burasında sayfanın geri kalan kısmında dört satırlık bir boşluk vardır.

¹⁷⁴ Bu kişi [القسن] (*Papaz*) diye tanınır. Muktefi döneminde (hicri 289-295) epey ünlenmiş bir tabip idi. (es-Sâhir) [الساھر] laqabı da vardır. Çünkü kendisi geceleri genelde uyumaz; çok az bir zamanda dinlenirdi. Onun: “Uyku, ölümün bir benzeridir. Tabip ise, hayat için çaba gösterir, onun başkasına fayda vermesi için çalışır. Öyleyse neden ölümü öncelikle istesin ki... Uykudan elde edilmesi gereken bedenin dinlenmesidir. Bu ise üç saattir veya biraz fazlasıdır” aforizması meşhurdur. Kimisi ise, ona “es-Sâhir” denmesinin nedeni, başının ön tarafında bir kanser yarası vardı. Bu onu uyumaktan alıkoyuyordu. Bu nedenle ona “es-Sâhir” laqabı verilmişti, der. Bkz. Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 392; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 203; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'-Duwel*, s. 154.

¹⁷⁵ Bu ibare, Nüshanın hattından başka bir yazıyla yazılmıştır.

¹⁷⁶ *Ebu Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî*. Büyük İslam Felsefecilerinden en özgür düşünen müfekkiri idi. Kendisi hem tabip, hem filozof hem de kimyacıydı. Latin dünyası onu, “Rhazes” diye tanımıştır. Rey şehrinde 5 Şa'bân 313/25 Ekim 925 senesinde vefat etmiştir. Hâlid el-Harbî, onun hakkında *er-Râzî et-Tabîb we Eseruh fi Târîhi'l-İlmi'l-'Arabî* adıyla bir kitap yazıp 1999'da İskenderiye'de neşretmiştir. F. Sezgin de, onunla ilgili araştırmaları *Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (v.313/925) Nusûs we Dirâsât 1-4* adıyla *İslam Tıbbî Dizisi 24-27* içinde neşretmiştir (Frankfurt 1996). Ayrıca bkz. el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 271-277; İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etîbbâ we'l-Hukemâ*, s. 77-80; İbn Ebû Useybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 309-321; el-Beyhaqî, *Târîh Hukemâ el-İslâm*, s. 51-52; Sâ'id el-Endelusî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 221-222; İbnu'l-İbrî, *Târîh Muhtasari'-d-Duwel*, s. 158; İbn Hallikân, *Wefeyâtu'l-A'yân*, V, 157-161; İbn Fadlullâh el-

Muhammed b. el-Hasan el-Werrâq bana dedi ki: Rey ehlinde piri fani olan bir adam bana dedi ki: Ben ona er-Râzî'yi sormuştum; O da, sepet gibi büyük başlı bir adamdı. Meclisine oturur. Onun altında öğrencileri, onların altında onların öğrencileri, onların da altında başka öğrenciler otururdu. Bu adam gelir, ilk bulduğunu karşılaştıklarına tasvir ederdi. Eğer onlar bu konuda bilgi sahibi iseler, onlarla devam ederdi. Yoksa onları geçer başkasına giderdi. Râzî, onların isabet edememeleri durumunda konuşurdu.

Râzî, cömert, kibar ve insanlara iyilik yapan biriydi. Fakirlere ve hastalara şefkatle yaklaşırdı. Hatta onlara ücret ihsan eder ve bakardı. Dedi ki: sürekli olarak kayıt ve kopyalamayla meşguldü. Ne zaman yanına gitsem onun istinsah ile meşgul olduğunu müşahede ederdim. Ya karalama yapıyor ya da kopyasını çekiyordu. Çok bâqillâ¹⁷⁹ yediği için gözleri devamlı yaşarıyordu. Ömrünün sonunda kör oldu.¹⁸⁰

Kendisi felsefeyi, el-Belhî'nin yanında okuduğunu söylerdi.

el-Belhî'nin¹⁸¹ Felsefesi ile İlgili Haberler

Bu kişi Belh ehliydendi. Ülke ülke dolaşır, yeryüzünde seyahat ederdi. Felsefe ve kadim bilimler hakkındaki marifeti mükemmeldi. er-Râzî'nin bu konuda onun kitaplarını kendisine mâl ettiği de söylenmiştir.¹⁸² Onun el yazısından pek çok ilimle ilgili çok şey gördüm. Bunlar, Müsveddeler ve ilkelerdir. Bunlardan, insanlar için, tam bir kitap çıkmamıştır. Kitaplarının Horasan'da olduğu söylenmiştir.¹⁸³

Râzî zamanında yaşamıştır.

¹⁷⁷ Umerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, IX, 41-45; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, VIII, 75-77; *Nüket el-Hemyân*, 249-250; İbn Enceb, *ed-Durru's-Semîn*, I, 102-106; eş-Şehrezûrî, *Nuzhetu'l-Erwâh*, s. 295-296; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIV, 354-355. İlerde de tekrar gelecek. Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, II, 459-460.

¹⁷⁸ Asıl Nüshada [Mansûr b. İsmâil] diye kayıtlıdır. Bu ise apaçık bir hatadır. Bu hatayı el-Qıftî ve İbn Ebu Usaybi'a, en-Nedîm'e tabi olarak tekrar etmişlerdir.

¹⁷⁹ er-Râzî'nin kendisi için "*el-Mensûrî fi't-Tıb*" kitabını telif ettiği kişi Emir Ebu Sâlih Mansûr b. İshâq b. Ahmed b. Esed idi. Bu zat, 290-296 (902-908) seneleri arasında Rey valilini yapmıştır. Söz konusu kitabın muqaddimesinde bu bilgi yer aldığı gibi, diğer kaynaklarda ona ulaşmak mümkündür. Bkz. Yâqût, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 122; İbn Hallikân, *Wefeyâtu'l-A'yân*, V, 160.

¹⁸⁰ *Bâqillâ* [الباقلي]: Suriye ve Mısır'da "Fûl", bir çeşit bakla. Ebû Sehl Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Herewî en-Nahwî, *İsfâru'l-Fasih*, Medîne 1420, I, 164.

¹⁸¹ Bkz. İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 310-311 (en-Nedîm'den naqlen); el-Qıftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 272-273 (en-Nedîm'den naqlen).

¹⁸² Asıl Nüshada bu ibare [فلسفة هنا] şeklinde yazılıdır. İfadenin tespitinde F1 Nüshası esas alındı.

¹⁸³ Bir görüşe göre: "Bu konularda onun kitaplarını talep ettiği söylenmiştir."

¹⁸⁴ Bkz. İbn Ebû Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, 1, 109.

Şehîd b. el-Huseyn olarak Bilinen Adam

Künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Bu zat, ilimde Râzî'nin felsefesinin izini takip etmiştir.¹⁸⁴ Bu adamın tasnif edilmiş birçok kitabı vardır. Kendisiyle er-Râzî arasında birtakım münazaralar (polemikler) olmuştur. Her birinin diğerine yönelik tenkitleri vardır.¹⁸⁵

er-Râzî'nin Tasnif Ettiği Kitaplar

Fihristinde Nakledilenler:

el-Burhân (Kesin Delil); iki maqâledir. İlk maqâle on yedi fasıldır. İkinci maqâle ise on iki fasıldır.

et-Tıbbu'r-Rûhânî (Ruh Tıbbı -Psikoloji-); yirmi fasıldır.

Fî enne li'l-İnsâni Hâliqan Hakîmen (İnsanın Bilge Bir Yarattıcısı Vardır); bir maqâledir.

Sem 'u'l-Keyân (Varlıkların Duyulması); bir maqâledir.

el-Medhal ila'l-Mantiq (Mantiğa Giriş). Bu *İsâgûcî* diye bilinen kitaptır.

Cumel Me'ânî Qâtîgûryâs (Kategorinin Manalarının Özeti).

Cumel Me'ânî Enâlutîqa'l-Ûlâ ilâ Tamâmî'l-Qıyasâti'l-Cumliyye (Eski Analitikler ve Kategorik Tasım'ın Terkibi).

Heyetu'l-Âlem (Dünyanın Şekli).

er-Red 'alâ Men İsteqalle bi-Fusûli'l-Hendese (Geometrinin -Mühendisliğin- Bölümlerini Önemsemeyenlere Reddiye)

Kitâb el-Lezzet (Lezzet); bir maqâledir.

Fi's-Sebeb fi Qatli Rîhi's-Semûm Ekseri'l-Hayewân (Sıcak Rüzgârın -Samyeli- birçok Hayvanı Öldürmesinin Sebebi); bir maqâledir.

Kitâb fi mâ Cerâ Beynehû ve Beyne Sîsi'l-Mennânî (Kendisi ile Sîs el-Mennânî Arasında Geçenler).

Kitâb fi'l-Harif ve'r-Rabî' (Sonbahar ve İlkbahar).

Kitâb fi'l-Farq Beyne'r-Ru'ya'l-Munzire we Beyne Sâiri Durûbi'r-Ru'yâ (Uyarıcı Rüya ile Diğer Rüya Şekilleri Arasındaki Fark).¹⁸⁶

eş-Şükûk 'alâ Câlînûs (Câlînûs'a Yöneltilmiş Kuşular).

Keyfiyyât el-İbsâr (Görme Şekli -Görme Usulü-).

er-Red 'ala'n-Nâşî' fi Naqdihi't-Tıbb (en-Nâşî'in Tıbbaya Yönelik Tenkidine Reddiye).

¹⁸⁴ Dodge'ye göre: "Onun öğrenme felsefesi alel-acele yapmaktır."

¹⁸⁵ Asıl Nüşhada bu ifadedden sonra yedi satırlık bir boşluk vardır. Bkz. İbn Ebû Useybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ, 1, 311.

¹⁸⁶ Dogye'ye göre: "Tehlike Hayali ile Normal Hayal Türleri Arasındaki Farqlar."

Fi Enne Sina'ate'l-Kimyâ ila'l-Wûcûb Aqrebu minha ila'l-İmtinâ' (Kimya Sanatının Yasaklanmaktan Çok Zorunlu Olmaya Yakın Olduğu).

Muhammed b. İshâq dedi ki: Bunlar on iki kitaptır. Biz kitabımızın ilgili yerlerinde onun tüm eserlerini kaydetmiş bulunuyoruz. Ayrıca onun sanatla ilgili tüm kitaplarını da zikretmiştik. Bunları öğrenmek isteyen onuncu maqâleyi beklesin; *inşâe Allah*.¹⁸⁷

el-Bâh (Cinsel İlişki); bir maqâledir.

el-Mansûrî fi't-Tıb (*el-Mansûrî: Tıp Hakkında*): Mansûr b. İshâq'a¹⁸⁸ yazılmıştır. On maqâle içermektedir.¹⁸⁹

el-Hâwî (Büyük Ansiklopedi); bu kitaba *el-Câmî el-Hâsir li-Sinâ'ati't-Tıb* (Tıp Sanatına Mahsus En Derli Toplu Kitap)¹⁹⁰ adı da verilmiştir. Bu kitap on iki kısma ayrılmıştır.

Birinci kısım hastaların tedavisi ve hastalıklar hakkındadır.

İkinci kısım hıfzı sıhha ile ilgilidir.

Üçüncü kısım karaciğer, teşrîh (anatomi) ve yaralar hakkındadır.

Dördüncü kısım ilaçların ve gıdaların güçleri ve tıpta ihtiyaç duyulan her tür madde hakkındadır.

Beşinci kısım karma ilaçlar hakkındadır.

Altıncı kısım *tıp sanatı* hakkındadır.

Yedinci kısım *tıbbî eczacılık, ilaçlar, renkler, tatlar ve kokular* hakkındadır.

Sekizinci kısım *bedenler* hakkındadır.

Dokuzuncu kısım *kilolar ve boylar* hakkındadır.

Onuncu kısım *teşrîh ve organların faydaları* hakkındadır.

On birinci kısım *tıp sanatında tabii sebepler* hakkındadır.

On ikinci kısım *tıp sanatına giriş* hakkındadır. Bu iki maqâledir. Birincisinde tıpla ilgili isimler, ikincisinde ise tıbbın ilk adımları kaydedilmiştir.

Kitâb fi İstidrâk mâ Baqiye min Kutubi Câlînûs mimmâ lem Yezkurhu Huneyn welâ Câlînûs fi Fihristih (Câlînûs'un Ne Huneyn ne de Câlînûs'un Fihrist'i Tarafından Zikredilen Diğer Kitapları); bir maqâledir.

¹⁸⁷ [İnşâe Allah] ifadesi F1 Nüshasında yoktur.

¹⁸⁸ Bu isim Asıl Nüshada [İsmail] şeklinde verilmiştir. Doğrusu bizim tespit ettiğimizdir. Kimliği tespit edilemeyen bir şahıs Asıl Nüshaya yeni bir hat ile şunları ilave etmiştir: [İbn Nûh b. Nasr. Sâ mân Ailesinin hükümdarlarından biridir.] Bu ise apaçık bir hatadır. Bkz. *el-Fihrist* (Eymen), s. 306

¹⁸⁹ Hazım el-Bekrî es-Siddîqî, "*el-Mansûrî fi't-Tıb*" kitabını 1987 senesinde Kuveyt'te bulunduğu sırada yayınlamıştır. Bu kitap el-Mahtûtâtü'l Arabiyye Enstitüsü tarafından neşredilmiştir.

¹⁹⁰ Dodge'ye göre: "*Tıp Sanatını Kapsayan Derleme*". Dâiretu'l-Me'ârif el-'Usmaniyye "*el-Hâwî fi't-Tıb*" adlı kitabı yirmi üç cilt halinde Haydarabat'ta 1955-1972 seneleri arasında neşretmiştir. Bkz. Muhammed Kâmil Huseyn, Muhammed Abdulhalim el-'Uqbî, *Tıbbu'r-Râzî: Dirâse we Tahlîl li-Kitâbi'l Hâwî*, Daru's-Şurûq, Qâhire 1977.

Kitâb fi enne't-Tîne'l-Muntaqale bihi fihi Menâfi ' (Dönüştürülen Çamurda Faydalar Olduğuna Dair); bir maqâledir.

Fi enne'l-Hamiyyete el-Mufritate Tedurru bi'l-Ebdân (Aşırı Ateşin Bedene Zarar Verdiğine Dair); bir maqâledir.

Fi'l-Esbab el-Mmeyyile li-Qulubi'n-Nâs an Efâdili'l-Etibbâ ilâ Ehissâihim (İnsanların İyi Doktorlara Değil de Bayağlarına Meyletmelerinin Nedenlerine Dair).

Mâ Yuqaddem mine'l-Fewâkih we'l-Ağziyye we mâ Yuahhar (Öncelikli Meyveler ve Gıdalar ve Önemsizler).

Kitâb 'alâ Ahmed b. et-Tayyib fi mâ Redde bihi 'alâ Câlînûs fi Emri't-Ta'mi'l-Murr (Ahmed b. et-Tayyib'in Acı Tat Üzerine Câlînûs'a Reddiyesi).

er-Red ala'l-Misme'i'l-Mutekellim fi Reddih 'alâ Ashâbi'l-Heyûlâ (Kelamcı el-Misme'i'nin Heyûlâ (Asıl Maya) Ashâbına Yönelik Tenkidinin Tenkidi).

er-Redd Cerîri't-Tabîb fi mâ Hâlefe fih min Emri't-Tewsi's-Şâmî bi Aqibi'l-Bittîhi (Tabip Cerîr'in Karpuzun Ardından et-Tews eş-Şâmî -Şam Dutu- Hakkındaki Muhalefeti).

Kitâb fi Naqdi Kitâb Enâbü ila Furfûrüyûs fi Şerhi Mezahib Eristâtâlîs fi'l-İlmi'l-İlahî (Enâbü'nun Furfûrüyûs'a hitaben Aristo'nun İlâhî İlim Konusundaki Görüşlerini Şerhinin Tenkidi).¹⁹¹

Fi'l-Halâi we'l-Melâi we huma'z-Zamân we'l-Mekân (Halâ' ve Melâ' ki O İkisi Zaman ve Mekândır).

es-Sağîr fi'l-İlmi'l-İlahî (İlm-i İlâhi Hakkında Küçük Kitap).

el-Heyûlâ'l-Mutlaqa we'l-Cezwiyye (Mutlak ve Sınırlı Heyûlâ -Asıl Maya-).¹⁹²

Kitâb ilâ Ebi'l-Qâsimi'l-Belhî fi'z-Ziyâde 'alâ Cewâbihi ve 'alâ Cewâb Haza'l-Cewâb (Ebû'l-Qâsim el-Belhî'nin Onun Cevabına İlavesi ve Bu Cevabın Cevabı).

Kitâb er-Red 'alâ Ebi'l-Qâsimi'l-Belhî fi Naqdihi el-Maqâle es-Sâniye fi'l-İlmi'l-İlahî (Ebû'l-Qâsim el-Belhî'nin İlm-i İlâhî Hakkında İkinci Maqâleyi Tenkidinin Reddi).

el-Cuderî we'l-Hasbe (Çiçek ve Kızamık Hastalığı).

el-Hasâ fi'l-Kulâ we'l-Mesâne (Böbrek ve Mesanedeki Taşlar).

Kitâb ilâ men la Yahduruh Tabîb (Doktor Bulamayanlara).

el-Edwiyetu'l-Mevcûde bi Kulli Mekân (Her Yerde Mevcut Olan İlaçlar).

et-Tıbu'l-Mulûkî (Mulûkî –Hükümdar veya Saray- Tıbbi).¹⁹³

et-Taqsîm we't-Teşcîr (Bölümlere Ayırma ve Ağaçlandırma).

¹⁹¹ Dodge'ye göre: "Furfûrüyûs'un Enâbü Kitabının Aristo'nun İlâhî İlim Konusundaki Görüşlerini Şerhinin Tenkidi."

¹⁹² Dodge'ye göre: "Madde, Mutlak ve Bölünmüş."

¹⁹³ Dodge'ye göre: "Kraliyet Tıbb veya Tıbbın Asil Kitabı."

İhtisâr Kitâbu'n-Nabdi'l-Kebîr li-Câlînûs (Câlînûs'un Büyük Nabız Kitabının Muhtasarı).

er-Red 'ala'l-Câhız fi Naqdi't-Tıb (Câhız'ın Tıbbî Tenkidine Reddiye).

Munâqadetu'l-Cahız fi Kitâbihi fi-Fadîleti'l-Kelâm (Câhız'ın Kelâmın Üstünlüğü Kitabının Çelişkileri).

el-Fâlic (Felçli).

Kitâb el-Laqwe (Yüz Felci).

Hey'eti'l-Kebid (Karaciğerin Şekli).

en-Niqris we 'Irqu'l-Medîni (Niqris -Gut-¹⁹⁴ ve Medîne Damarı).

Hey'etu'l Ayn (Gözün Şekli).

el-Unseyeyn (Spermium: İki Testis).

Hey'etu'l-Qalb (Qalbin Şekli).

Hey'etu's-Simâh (Kulağın Şekli).

Ewcâ'u'l-Mefâsil (Eklem Ağrıları); yirmi iki fasıldır.

Aqrâbâzîn.

el-İntiqâd we't-Tahrîr 'ala'l-Mu'tezile (Mu'tezile Üzerine Tenkit ve Yazılar).

el-Hiyâru'l-Mur (Acı Salatalık).

Keyfiyyetu'l-İğtizâ (Beslenme Şekli).

İbdâlu'l-Edviye (İlaçları Değiştirme).

Hawâsu'l-Eşya (Eşyanın Özellikleri).

el-Heyûla'l-Kebîr (Büyük Heyûla –Asıl Maya-).

Sebeb Wuqûfi'l-Ard Wasata'l-Felek (Arzın, Feleğin Ortasında Duruşunun Sebebi).

Sebebu Taharruki'l-Felek 'alâ İstidâre (Feleğin Dairesel Döngüsünün Sebebi).

Kitâb fi Naqdi't-Tıbbi'r-Rûhânî 'alâ İbni't-Temmâr (İbn Temmâr'ın Rûhânî Tıbbının Tenkidi).

Fi Ennehu la Yumkin enYekûne'l-Âlem lem Yezel 'alâ Misâli mâ Nuşâhiduh (Dünyanın Öteden Beri Bizim Gördüğümüz Gibi Olmasının İmkânsızlığı).

Kitâb fi Enne'l-Hareket Leyset Mer'iyyeh Bel Ma'lûme (Hareket Görülmez Ama Bilinir).

el-Cisme Yeteharreku min Zâtih we Enne'l-Harekete Mebdeu Tabî'atih (Cismin Kendi Özünden Hareket Ettiği ve Hareketin Onun Tabiatının Başlangıcı Olduğu).

Kitâb fi 'ş-Şukûki'l-leti 'alâ Buruqlus (Buruqlus'e Yönelik Kuşklar).

¹⁹⁴ *Niqris: Gut* [النقرس]: Kilo fazlalığı, aşırı yeme içmeden kaynaklandığı düşünülen ayak topuklarında ve eklemlerinde meydana gelen ve aşırı biçimde ağrı yapan şişlikler. *Gut*: Bazı eklemlerde ani ve şiddetli gelişen ağrı, hassasiyet, kızarıklık, şişme ve sıcaklık artışı nöbetlerine neden olan bir hastalıktır. Ayrıca mahir, ileri görüşlü, madaqqiq ve üstün zekâlı tabibe de “niqris” denir.

Taqşîmu'l-Emrâd we Esbâbuhâ we İlâcâtuhâ ale'ş-Şerh (Hastalıkların Çeşitleri, Sebepleri ve Tedavileri).

Tefsîru Kitâb Fulûtarhus fî Tefsîr Kitâb Tîmâwus (Tîmâwus'un Kitabının Açıklaması Üzerine Fulûtarhus'un Kitabının Açıklaması).

Kitâb Naqdihi 'alâ Suheyli'l-Belhî fîmâ Nâqadehu bihi mine'l-Lezzeti (Suheyli el-Belhî'nin Lezzeti Tenkidinin Tenkidi).

Kitâb fî'l-İlleti'l-Letî lehâ Yahdusu'l-Werem mine'z-Zukâm fî Ruûs Ba'di'n-Nâs (Bazı İnsanların Başlarındaki Nezlenin Vereme Yol Açmasının Nedeni).¹⁹⁵

Kitâb fî't-Talattuf fî İysâli'l-'Alîl ilâ Ba'di Şehewâtih (Hastanın Bazı İsteklerini Yerine Getirmede Şefkat).

el-İllet fî Halqî's-Sibâ' ve'l-Hewâm (Yırtıcı Hayvanların ve Böceklerin Yaratılış Nedeni).

Kitâb Ali b. et-Temmâr fî Naqdihi 'alâ el-Misma'i fî'l-Heyûlâ (Ali b. et-Temmâr'ın, el-Misma'i'nin Heyûlâ Hakkındaki Kitabını Tenkidi).

en-Naqd 'ala'l-Keyyâl fî'l-İmâme (el-Keyyâl'in İmâmetle İlgili Görüşlerinin Tenkidi).

Naqdu Naqdi Kitâbi't-Tedbîr (Et-Tedbîr Kitabının Tenkidinin Tenkidi).

İhtisar Kitâb Hîleti'l-Bur'i li-Câlinûs (Câlinûs'un İyileşemenin Çareleri Kitabının Muhtasarı).

Telhisuhu li-Kitabi'l-İlel we'l-A'râd (İlletler ve A'râzlar Kitabının Muhtasarı).

Telhisuhu li-Kitâbi'l-Mewâdi'l-Âlime (Ağrıyan Yerler Kitabının Muhtasarı).

Kitâb Naqdu Naqdi'l-Belhî li'l-İlmi'l-İlahî (el-Belhî'nin İlm-i İlahî Tenkidinin Tenkidi).

Risâletuh fî Qutri'l-Murabba' (Dikdörtgenin Köşegeni Hakkındaki Risâlesi)

Kitâb fî Enne Cewâhire lâ Ecsâm (Cevherler Cisim Değildir).

Kitâb fî's-Sireti'l-Fâdile (Üstün Hayat Hikâyeleri).

Fi Wucûbi'l-Ed'ıye (Duaların Gerekliliği).

Kitâb fî'l-İşfâq 'alâ Ehli't-Tahsîl mine'l-Mutekellimîn we'l-Mutefelsifîn (Kelamcılardan ve Felsefecilerden Tahsil Ehline Şefkat).

el-Hâsil fî'l-İlmi'l-İlahî (İlm-i İlahî Hakkında Sözün Özü).¹⁹⁶

Risâletuh fî'l-İlmi'l-İlahî (İlm-i İlahî Hakkındaki Risâlesi); ince bir kitaptır.

Def'u Medârri'l-Ağziyye (Gıdaların Zararlarını Bertaraf Etmek).

Kitâb 'alâ Suheyli'l-Belhî fî Tesbîti'l-Me'âd (Suheyli el-Belhî'ye Karşı Dirilişin İspatı).

Fi İllet Cezbi Haceri'l-Mağnâtîs (Taşın Mıknatısı Çekmesinin Nedeni).

Kitâb fî Enne'n-Nefse Leyset bi Cism (Nefsin Cisim Olmadığı Hakkında).

¹⁹⁵ Dodge'ye göre: "Bazı İnsanların Başlarını Üşütmelerine Dair."

¹⁹⁶ Dodge'ye göre: "İlahî İlmî Avantajları."

en-Nefs (Nefis Hakkında); büyük bir kitaptır.

Fi'n-Nefs (Nefis Hakkında); küçük bir kitaptır.

Mizânu'l-'Aql (Aqlın Ölçüsü).

Fi'ş-Şukr (Diyabet: Şeker Hastalığı): iki maqâledir.

el-Qawlunc (Sirt Ağrısı);¹⁹⁷ bir maqâledir.

es-Sekencebîn;¹⁹⁸ bir maqâledir.

Tefsiru Tefsiri Kitâb Câlînûs li Fusuli Buqrat (Câlînûs'un Hipokrat'ın Kategorilerini –Aforizmalarını- Tefsirinin Tefsiri).

el-Fusûl (Kategoriler –Aforizmalar-): buna “*el-Murşid*” adı da verilmiştir.¹⁹⁹

el-Ubne we İlâcuhâ (Kekemelik²⁰⁰ ve Tedavisi).

Naqdu Kitâbi'l-Wucûd li Mansûr b. Talha (Mansûr b. Talha'nın Wucûd Kitabının Tenkidi).

Fi mâ Yureddu bihi İzhâru mâ Yudde'â min 'Uyûbi'l-Enbiyâ (Peygamberlerin Ayıpları Olarak İddia Edilenlerin Reddi Hakkında).

Kitâb fi Enne li'l-'Âlem Halîqen Hakîmen (Evreni Bilge Bir Yaratıcısı Vardır).

Fi Asâri'l-İmâmi'l-Fâdili'l-Ma'sûm (Üstün Masum İmamın İzleri).

Fi'l-Ewhâm we'l-Harekât we'l-'İşk (Kuruntular, Hareketler ve Aşk).

Kitâb fi İstifrağî'l-Mahmumîn Qable'n-Nudci (Ateşli Hastalığa Yakalanı Zamanı Geçmeden Kusturmak).

el-İmâm we'l-Me'mûmu'l-Muhiqqîn (Gerçek İmam ve Cemaat).

Hawâsu't-Telâmîz (Öğrencilerin Özellikleri).

Şûrûtu'n-Nazar (Bakma –veya İnceleme-nin Şartları).

el-Ârâ'u't-Tabî'iyye (Tabiatla İlgili Görüşler).

Tertîbu Ekli'l-Fewâkih (Meyveleri Yeme Düzeni).

Hatau Garadi't-Tabîb (Tabibin Amacındaki Yanılgı).

Mâ Ya'rid fi Sinâ'ati't-Tıbb (Tıp Sanatında Karşılaşılabilecek Durumlar).²⁰¹

es-Sîretu'l-Fâdile (Üstün Hayat Hikâyeleri); bu kitap listede mükerrerdur; daha önce zikredilmişti.

¹⁹⁷ Dodge'ye göre: “*Kolik*: İçi boş olan organların spazmı (şiddetli kasılmalar) neticesinde ortaya çıkan dayanılmaz bir ağrı biçimi. Kalınbağırsakta, genellikle, karın boşluğunda aralıklı duyulan güçlü sancı. Böbrek, safra, mide, ince ve kalın bağırsak kolığı gibi birkaç çeşidi vardır.

¹⁹⁸ *Sekencebin* [السكنجبین]: (Bal-sirke karışımı, ekşi-tatlı karışımı) Bir çeşit tıbbî macundur. Vücuttaki mecraları açtığı, safrayı giderdiği, ateşi düşürdüğü, öksürüğü kestiği ve dalağı tedavi ettiği tespit edilmiştir.

¹⁹⁹ Bu kitabı, E. Zekî İskender, el-Mahtutâtu'l-Arabiyye Enstitüsü Dergisinde (7/1: 1961) neşretmiştir.

²⁰⁰ Dodge'ye göre: “Kız.”

²⁰¹ Dodge'ye göre: “*İlahi İlme Dair Tavsiyeler*.” Usaybi'a'dan.

Eş'ârûhu fi 'l-İlmi'l-İlâhî (İlm-i İlâhî Hakkındaki Şiirleri).

Naqlu Kitâb "el-Âs li-Câbir" ilâ's-Şi'r (Câbir'in el-Âs Kitabının Şiire Dönüştürülmesi).

Qaside fi'l-Mantiqîyyât (Mantıkla İlgili Eserler).

Qasîde fi'l-İzati'l-Yûnâniyye (Yunanca Öğüt Hakkında Bir Kaside).

er-Râzî'nin "Risâle" Olarak Adlandırdıkları

Fi't-Te'arrî we't-Tedessur (Çıplaklık ve Örtünme).

Fi't-Terkîb (Terkîb Hakkında Bir Risâle).

Fi'l-Cebr we Keyfe Yusâqu İleyhi we 'Alâmetu'l-Haqqi fihî (Cebr: Nasıl Ona Sevgi Olunur ve Onda Hakkın Alameti).

Fîmâ lâ Yulsequ mimmâ Yuqte'u mine'l-Beden we in Sağure we mâ Yulsequ mine'l-Cirâhâti we in Kebure (Vücudun, Koptuğunda, Küçük de Olsa, Kaynamayan Şeyleri ile Büyük de Olsa Kaynayan Yaraları).

Fi Tebrîdi'il-Mâi 'alâ's-Selc we Tebrîdi'l-Mâi Yeqau's-Selcu fihî (Karın Üzerine Konan Suyun Soğuması ve İçine Kar Konan Suyun Soğuması).

Fi'l-Mantîq (Mantık Hakkında Bir Risâle).

Fi Ta'tîşi's-Semek we'l-İlletu fih (Balığın Susması ve Sebebi).

Keyfiyyetu'n-Nahr (Kesimin Yapılışı).

İlletu'l-Leti lâ Yüced lehâ Şarabun Yef'alu fi'le's-Şerâb es-Sahîh bi'l-Beden (Vücuda Gerçek İçeceğin Yaptığını Yapacak Başka Bir İçeceğin Bulunamamasının Sebebi).

Fi Gurubi's-Şems we'l-Kewakib we enne Zâlike Leyse min Ecli Hareketi'l-Ardi Bel Hareketi'l-Felek (Güneş ve Gezegenlerin Batmaları, Bunun Arzın Hareketinden Değil, Feleğin Hareketinden Kaynaklandığı).

Ennehû lâ Yutesawwer limen lâ Riyâdete lehû bi'l-Burhân Enne'l-Arde Kuriyyetun we Enne'n-Nâse Hawlehâ (Burhânı Kullanma Alışkanlığı Olmayan Arzın Küresel ve İnsanların da Onun Etrafında Olduğunu Düşünemez).

Feshi Zanni men Tewehheme Enne'l-Kewâkibe Leyset fi Nihâyeti'l-İstidâreti (Gezegenlerin Son Derece Dairesel Olmadığını Zannenin Kuruntusunu Çözme).

el-Bahs 'ani'l-Ardi't-Tabî'iyye Hiye't-Tînu emi'l-Hacer? (Tabii Arzın Çamur mu Yoksa Taş mı Olduğu Hakkında Araştırma).

Tesbitu'l-İstihâle²⁰² (İstihâlenin İspatı).

'Ateş we'z-Diyâdi'l-Harâre li-Zâlik (Susuzluk ve Bunun İçin Hararetin Artması).

²⁰² *İstihâle* [الاستحالة]: İmkânsızlık, bir hâlden başka bir hâle geçiş, biyolojide başkalaşma, jeolojide başkalaşım.

el-'Adet we Ennehâ Tehûlu Tabî'aten (Adet ve Onun Doğal Olarak Değiştirilmesi).

el-'İlletu'l-Letî min Eclihâ Tedîqu en-Newâziru fi'n-Nûr we Tettesi'u fi'z-Zulmet (Işıktaki Bakanın Gözbebeklerinin Daralması ve Karanlıkta Bakanın Gözbebeklerinin Genişlemesinin Sebebi).

el-'İlletu'l-Letî lehâ Ze'ame Ba'du'l-Cuhhâl Enne's-Selce Yu'attış (Bazı Cahillerin Kar Susatır Şeklindeki Kanılarının Sebebi).

Et'imeti'l-Merdâ (Hastaların Yiyecekleri).

Mâ İstedrekehû mine'l-Fasl fi'l-Kelâm fi'l-Qâilîne bi-Hudûsi'l-Ecsâm 'ala'l-Qâilîne bi-Qidemihâ (Cisimlerin Yaratılmış Olduğu Görüşünde Olanlar ile Onların Qadîm Oldukları Görüşünde Olanlar Hakkındaki Son Söze İlave).

Fi'l-İleli'l-Yesîre Ba'duhâ A'seru Ta'arrufen we 'Acilen mine'l-Galîza (Bazı Basit Hastalıklar Zor Bilinir ve Galîhadan Daha Acildir).

'İlelu'l-Müşkile (Zor Hastalıklar).

Fi'l-'İleti'l-Letî Tereke lehâ Ba'du'n-Nâs we 'Awâmuhumu't-Tabîbe we in Kâne Hâziqan (Bazı İnsanların ve Awâmın, Kendileri İçin, Uzman da Olsalar, Doktorlara Gitmediği Hastalık).

Enne't-Tabîbe'l-Hâziqa Leyse Huwe Men Qadere 'alâ İbrâi Cemî'i'l-'İleli we Enne Zâlike Leyse fi'l-Wus'i (Uzman Doktor Tüm Hastalıkları İyileştiren Kişi Değildir ve Bu Mümkün de Değildir).

el-'İlelu'l-Qâtile li 'İzamihâ we'l-Qâtile li Zuhûrihâ Bağteten (Büyük Olduğu İçin Öldüren Hastalıklar ve Aniden Ortaya Çıktığı İçin Öldüren Hastalıklar).

Fi Enne's-Sânî'a el-Mustağriq bi-Sinâ'atih Ma'dûmun fi Culli's-Sinâ'ât illâ fi't-Tıbb Hâssaten we'l-'İleti'l-Letî min Eclihâ Zahera Zâlike fi Sinâ'ati't-Tıbb (Kendisini Sanatına Veren çoğu Sanatkâr diğer sanatların çoğunda güdük kalır. Sadece Tıptaki sanat Hariç; Bunun Tıp Sanatında Bariz Olmasının Nedeni).

el-Muşeccer fi't-Tıbb 'alâ Tarîqi Kunnâş (Temel İlkeler Tarzında Müşeccer Tıp Kitabı).

e'l-'İlletu'l-Letî min Eclihâ Sâra Yencehu Cuhhâlu'l-Etobbâi we'l-'Awâmmi we'n-Nisâi fi'l-Mudun fi 'İlâci Ba'di'l-Emrâd Ekser mine'l-'Ulemâ we 'Uzru't-Tabîb fi Zâlik (Deneyimsiz Doktorların, Sıradan İnsanlar ve Şehirlerde Kadınların Bazı Hastalıkları Tedavide Bilginlerden Daha Başarılı Olmalarının Nedenleri ve Bu Konuda Tabibin Mazereti).

Mihnetu't-Tabîb we Keyfe Yenbeğî en Yekûne Hâluhu fi Nefsih we Bedenih we Şurbih (Doktorun Sınavı: Ruh ve Beden Olarak Nasıl Olması ve Ne İçmesi Gerekir?).

Miqdâri mâ Yumkinu en Yustedreke fi Ahkâmî'n-Nucûm 'alâ Re'si'l-Felâsife et-Tabî'iyîn we men lem Yequl minhum Enne'l-Kewâkibe Ahyâun (Tabiatçı Felsefecilerin

Astrolojik Tespitleri ve Arasında Yıldızların Yaşadığını Reddedenlerin Görüşleri Ne kadar Düzeltilebilir) bir magaledir.²⁰³

er-Râzî'nin Fihrist'inde yer alan bilgiler burada bitti.²⁰⁴

Ebû Sa'îd Sinân b. Sâbit b. Qurra el-Harrânî

Daha önce babasının nesebini vermiştik.²⁰⁵ Kendisi öncü bir tabipti. Qâhir, onu İslam'a sevketti. O ise, kaçtı. Sonra Müslüman olduysa da Qâhir'den korktu. Horâsân'a gitti. Sonra geri döndü. Bağdat'ta Zi'l-Hicce ayının başında üç yüz otuz bir (331) senesinde Müslüman olduğu halde vefat etti.²⁰⁶

Onun kitapları vardır.²⁰⁷

Ebû'l-Hasan [Sâbit] b. Sinân b. Sâbit b. Qurra

Mahir bir tabip idi.²⁰⁸ [Zi'l-Qa'de ayının on birinde üç yüz altmış beş (365) senesinde]²⁰⁹ vefat etmiştir.

Kitapları vardır. Onlardan biri:

et-Tarih (Tarih Kitabı): İki yüz doksan beş (295) senesinden başlar, vefat ettiği yıla kadar devam eder.²¹⁰

²⁰³ Asıl Nüshanın burasında sekiz satırlık bir boşluk vardır.

²⁰⁴ İbn Enceb, *ed-Durru's-Semîn*, s. 102-106 (en-Nedîm'den). Mehdî Muhaqqiq de onu Farsça tercümesi ile birlikte Tahran'da (Şemsî 1352 senesinde) neşretmiştir. Bkz. F. Sezgin, *GAS*, III, 274-294; VI, 187-189; Ramadân Şeşen, *Fihristu Mahtûtâtî't-Tıbbî'l-İslâmî*, s. 110-119; Muhammed İsa Sâlihîyye, *el-Mu'cem es-Şâmil li't-Turâsî'l-'Arabî'l-Matbû'*, III, 9-16.

²⁰⁵ Bkz. *el-Fihrist (Eymen)*, s. 277.

²⁰⁶ Onun biyografisi için bkz. Sâ'îd el-Endülüsî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 194; Yâqût el-Hamewî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XI, 262 (en-Nedîm'den); el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 190-195; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 220-221 (en-Nedîm'den); İbnu'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Duwel*, s. 162; İbn Fadlullâh el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 311-312.

²⁰⁷ Yâqût el-Hamewî, bu müellife ait kitapların adlarını zikretmiş (*Mu'cemu'l-Udebâ*, XI, 262-263) ama naqlin kaynağını belirtmemiştir. Bununla beraber onları en-Nedîm'den aldığını ima etmiştir. el-Qıfî (*Târîhu'l-Hukemâ*, s. 195) ve İbn Ebû Usaybi'a da (*'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 224) böyle yapmıştır. Bu ikisi bu bilgileri Ebû 'Alî el-Muhassen b. İbrahim b. Hilâl es-Sâbiî'nin hattından naqlettiklerini de belirtmişlerdir. Bunların arasında *et-Tâcî fi Ahbâri Âl-i Buweyh we Mefâhiri'd-Deylem we Ensâbihim* adlı kitap da yer almaktadır. Bu kitabı en-Nedîm daha önce [*el-Fihrist (Eymen)*, I, 415] Ebû İshâq İbrâhîm b. Hilâl es-Sâbiî'ye nispet etmiştir. Ayrıca bkz. F. Sezgin, *GAS*, V, 291; VII, 331.

²⁰⁸ Sâbit b. Sinân, Bağdat'ta Bîmâristân'ın (Hastane) yönetimini üstlenmişti. Onu bu göre 313/925 senesinde Wezîr Ebu'l-Qâsim Abdullah b. Muhammed b. Ubeydullah el-Hâqânî getirmiştir. Bu Bîmâristânı, İbnu'l-Furât, Mufaddal'ın desteğiyle kurmuştur. Onun biyografisi için bkz. İbn Culcul, *Tabaqâtu'l-Etîbbâ we'l-Hukemâ*, s. 80-81; Sâ'îd el-Endülüsî, *et-Ta'rîf bi-Tabaqâti'l-Umem*, s. 194; Yâqût el-Hamewî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VII, 142-145; el-Qıfî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 109-111; İbn Ebû Usaybi'a, *'Uyûnu'l-Enbâ*, I, 224-226; İbnu'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Duwel*, s. 162; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, X, 463-464.

²⁰⁹ Asıl Nüshada bu kısım boş bırakılmıştır. Bu bilgiler Asıl Nüshanın hattından başka bir yazı ile F1 Nüshasında kaydedilen ilaveden alındı.

Ebû'l-Hasan el-Harrânî

Adı, Sâbit b. İbrahim b. Zehrûn²¹¹dur. Mahir ve isabetli bir tabip idi. İyilik yapacağı kişiye üzülür ve tasarruflu davranırdı.²¹²

Kitapları vardır. Yahyâ b. Serabyûn'un²¹³ Kunnâş'ından bazı maqâleleri düzeltmiştir (yeniden düzenlemiştir). Benî Fîleğriyûs'a ait olanları aktarmıştır. Kitaplarından biri şudur: *Cewâbâtu Mesâil Suile 'Anhâ (Kendisine Sorulan Kimi Sorulara Cevaplar)*.

Hintlilerin²¹⁴ Tıpla İlgili Kitaplarının İsimleri (Arap Dilinde Mevcut Olanlar)

Kitâb Sesred (Sersed'in²¹⁵ Kitabı): On maqâledir. Yahyâ b. Hâlid, Hastanedeki Meneke el-Hindî için tefsir etmesini istemiştir. Bu da el-Kunnâş'ın tarzında bir kitaptır.

Kitâb Seyrek: (Caraka'nın²¹⁶ Kitabı): Abdullah b. Ali, onu Farsça'dan Arapça'ya tefsir (tercüme) etmiştir. Zira daha önceleri Hintçe'den Farsça'ya aktarılmıştır.

Kitâb İstânkeri'l-Câmi' (İstânker eCâmi'nin Kitabı): İbn Duhn'un tefsiridir (açıklamasıdır).

Kitâb Sindustâq: (Sindişar veya Sidhisana): Manası, başarının (kurtuluşun) en değerlisidir. Bîmâristân (Hastane) sahibi İbn Duhn'un tefsiridir (açıklamasıdır).

Muhtasar li'l-Hind fi'l-'Aqâqîr (Muhtasar Hindistan İlaçları).

'İlâcât el-Hebâlâ li'l-Hind (Hindistan Hamilelik İlaçları -Hintlilerce Hamilelerin Tedavisi-).

Kitâb Tûqiştel (Hindistanlı Tûqiştel Kitabı): Bunda yüz hastalık yüz de ilaç vardır.

²¹⁰ İbn Ebû Usaybi'a, onun "*et-Târih*" adlı kitabını görmüştür. Onun hakkında: "Burada Zamanında meydana gelen vaqı'a ve hadisleri zikretmiştir. Bu da el-Muqtedir Billah zamanından et-Tâ'i' Lillâh zamanına kadardır. Yine burada kendisi ve babasının, er-Râdî Billâh'ın hizmetinde olduğunu, el-Muktefî Billâh ve el-Mutî' Lillâh'a da hizmet ettiğini kaydetmiştir. Bu zaman dilimi ise, iki yüz doksan küsur senesinde vefat ettiği üç yüz altmış üç senesinin bazı aylarına kadardır. Kız kardeşinin oğlu Hilâl b. el-Muhassin onun kitabına bir "zeyl" yazmıştır. İbnu'l-İbrî der ki: "Eğer bu iki kişi olmasaydı, tarihte bu iki zaman aralığında çok şey meçhul kalırdı." en-Nedîm, bu kitabın müellifinin hattından 299 senesinin Hawâdisi kapsamında, el-Hallâc'ın biyografisini naqllemiştir.

²¹¹ Asıl Nüşhada [Hârûn] şeklindedir.

²¹² Bağdat'ta 369/979 senesinde vefat etmiştir. Ebû İshâq İbrahim b. Hilâl es-Sâbî el-Kâbin'in amcasıydı. Yâqût el-Hamewî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VII, 142-145; el-Qıfî, *Târihu'l-Hukemâ*, s. 111-115; İbn Ebû Usaybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ*, I, 227-230; İbnu'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Duwel*, s. 167, 173-174; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, IX, 312-316; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, X, 465.

²¹³ Tüm Nüşhalarda bu kelime [یحی بن سرافيون] şeklinde yazılmıştır. Müellifin daha önce verdiği bilgilerden ve İbn Ebû 'Usaybi'a'ya dayanılarak doğrusu yazıldı.

²¹⁴ Asıl Nüşhanın burasında sayfanın baş tarafında yedi satırlık bir boşluk yer almıştır.

²¹⁵ Dodge'ye göre: "*Susruta'nın Kitabı*." Bu kişi ilk estetik cerrahıdır, Hintlidir.

²¹⁶ Bu zat, *Hintli bir tabiptir*.

Kitâb Duweynî'l-Hindiyye fî 'Îlâcâtî'n-Nisâ (Duweynî el-Hindiyye Kadın İlaçları Hakkında).

Kitâbu 'ş-Şukr li'l-Hind (Hintlilere Göre Diyabet –Şeker Hastalığı-).

Esmâu 'Aqâqîri'l-Hind (Hint İlaçlarının İsimleri): Bunu Meneke, İshâq b. Suleymân için tefsir etmiştir (açıklamıştır).

Bâbi'l-Hindî fî Ecnâsi'l-Hayyât we Sumûmihâ (*Bâbi el-Hindî Yılanlar ve Zehirleri Hakkında*).

et-Tewehhum fi'l-Emrâd we'l-'Îel (*Hastalıklar ve Onulmaz İletler Hakkında Yanılıya Kapılma*): Tûqiştel el-Hindî'nindir.²¹⁷

Perslerin Tıpla İlgili Kitaplarının İsimleri²¹⁸

Acem Krallarının hâkim olduğu dönemlerde Tıp Konusunda meşhur olup telif ettikleri kitapları bize ulaşıp Arapçaya aktarılmış Olanlar:

Teyâdûrus

Kendisi Nasrânî (Hıristiyan) idi. Sâbûr Zû'l-Ektâf,²¹⁹ kendi ülkesinde onun için kiliseler yaptırdı. Onun için bu binaları yapanın Behrâm Cûr (Gûr) olduğu da söylenir.

Onun Arapçaya aktarılan eserleri: *Kitâb Kunnâş Teyâdûrus* (Teyâdûrus Temel İlkeler).²²⁰

Teyâzuq (Tayaduq)

Haccâc b. Yûsuf'un tabibidir. Mâlik'e yetiştir.²²¹

²¹⁷ Krş. İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ, II, 32-34.

²¹⁸ Asıl Nüshanın burasında sayfanın baş tarafında yedi satırlık bir boşluk yer almıştır.

²¹⁹ *Sâbûr Zû'l-Ektâf* [سابور ذو الأكتاف]: Hürmüz'ün oğludur. Fars hükümdarlarından biridir. Pers imparatorlarının beşinci tabakasından olan Sâsânîlerin 9. Kralıdır. Daha beşikteyken kral ilan edilmiştir. 72 sene iktidarda kalmıştır. Çocukluğunda ülkesini yağmalayan Araplarla gençliğinde ve hükümdarlığı boyunca acımasızca savaştı ve onları perişan etti. Bizans hükümdarları üzerinde de etkiliydi. Bkz. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zeki Kadiri Ugan- Ahmet Temir, 3. Basım, MEB Yay. İstanbul 1991, III, 989-1000.

²²⁰ Bu kişi, Haccâc b. Yûsuf es-Saqafi'nin tabibi idi. Bkz. İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ, I, 308; *el-Fihrist (Eymen)*, II, 140.

²²¹ *Tayaduq*: Bu zat, hicri 90/709 senesi dolaylarında doksan yaşlarında Wâsit'ta vefat etmiştir. Onun bazı kitapları: *Kunnâşun Kebîr* (*Büyük Temel İlkeler*); bunu oğlu için telif etmiştir. *İbdâl el-Edwiye we Keyfiyetu Daqqihâ we İyqâ'ihâ we İzâbetihâ* (*İlaçların Değiştirilmesi Nasıl İnceltilecekleri, Uygulanacakları ve Eritilecekleri*), *Qasîdetun fî Hifzi's-Sihhati* (*Sağlığı Koruma Hakkında Bir Qasîde*), *el-Fusûl fî't-Tıb* (*Tıpla İlgili Kategoriler*), biraz da *Tefsîru Esmâi'l-Edwiye* (*İlaçların İsimlerinin Açıklanması*). Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yâqût el-Hamewî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, VII, 142-145; el-Qıffî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 105; İbn Ebû Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ, I, 221-223; İbnü'l-'İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Duwel*, s. 113; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, IX, 243-246; es-Safedî, *el-Wâfi bi'l-Wefeyât*, X, 499-504; F. Sezgin, GAS, III, 207-208; IV, 112-116; V, 71-73.